

1 тақырып. Сот сараптамасын тағайындау және жүргізу тәртібі

Дәріс жоспары:

1. Сот сараптамасын тағайындау және жүргізу негіздері.
2. Сот сараптамасын тағайындау тәртібі.

1. Сот сараптамасын тағайындау және жүргізу негіздері

Сот сараптамасы оған уәкілетті адам сот сараптамасын тағайындау туралы Қаулыға қол қойған кезден бастап тағайындалған болып есептеледі.

Сараптама тағайындау және оны жүргізу үшін адамды тағайындау әрқашан бірдей емес. Егер сараптама тағайындау туралы қаулыда сараптама жүргізу тапсырылған нақты адам көрсетілсе, бұл адамға оған уәкілетті адам қаулыға қол қойған сәттен бастап сарапшының құқықтары мен міндеттері беріледі. Қаулыда арнаулы білімі бар адамның тегі, аты және әкесінің аты көрсетілмеген, ал тек мемлекеттік сот-сараптама мекемесінің атауы тіркелген кезде, сарапшы қылмыстық процесте мекеме басшысының өзіне тағайындалған сот сараптамасын жүргізу және тиісті қорытынды дайындау тапсырмасы туралы өкімін түпкілікті ресімдеген сәттен бастап пайда болады.

Тергеушіге немесе сотқа сараптама тағайындау міндеті осы негіздер болған барлық жағдайларда жүктелмейді, яғни сараптама тағайындау қажеттігі туралы мәселе құзыретті органның қалауы бойынша шешіледі.

Алайда, қылмыстық іс жүргізу заңы сараптама тағайындаудың заңды негізі болып табылатын сараптаманы міндетті түрде тағайындау жағдайларын да көздейді (ҚР ҚІЖК 271-бабы).

Сот сараптамаларын тағайындау мен жүргізудің міндеттілігі қылмыстық істі мәні бойынша шешу және негізделген және заңды шешім шығару мүмкін емес мән-жайларды дәлелдеудің объективті қажеттілігімен байланысты. Бұдан басқа, тергеушінің немесе соттың бұл мән-жайларды сот сараптамасын жүргізбей анықтауға не тиісті сот сарапшысының қорытындысын маманның анықтамаларымен немесе хаттарымен ауыстыруға әрекеті қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарын бұза отырып дәлелдемелер алу ретінде бағалануға және оны жарамсыз деп тануға әкеп соғуға тиіс.

Сот сараптамасын тағайындау мен жүргізудің нақты және заңды негіздері бар.

Сараптама тағайындаудың нақты негіздеріне қылмыстық істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды зерттеу үшін ғылымда, техникада, өнерде немесе қолөнерде арнайы білімге қажеттілікті жатқызу қажет.

Сараптама тағайындаудың заңды негіздеріне тергеушіге немесе сотқа сараптама тағайындау міндетін жүктейтін арнайы негіздерді, яғни бұл қылмыстық іс жүргізу заңында бекітілген негіздерді жатқызу қажет.

Сараптама жүргізудің нақты негіздеріне сараптама тағайындау негіздерін және зерттеу объектісінің болуын айқындайтын қылмыс жасаудың мән-жайлары туралы деректердің болуын жатқызуға болады.

Сараптама жүргізудің заңды негіздеріне құзыретті органның қаулысын (анықтамасын) жатқызу қажет.

Тергеуші немесе сот сараптама тағайындай отырып, оның затын, объектісін жақсы білуі және зерттеу әдістемесінің мүмкіндіктерімен және оны қолданудың шекаралық шарттарымен таныс болуы тиіс.

Іс жүзінде бұл әрдайым орын бермейді және қаулыны (анықтамаларды) зерделегеннен кейін сарапшы, мысалы, мәселенің дұрыс емес немесе дұрыс қойылмаған, эксперименттік (салыстырмалы) материалдардың жеткіліксіз немесе сапасыз ұсынылғанын атап өтеді.

Бірінші жағдайда сарапшы қойылған мәселені өз құзыреті шегінде түсінетін, не оның шешімінен дәлелді түрде бас тартатындай етіп, оның келісімімен немесе соттың келісімімен қайта құруға мәжбүр болады.

Екінші жағдайда-Әдістеменің талаптарын сақтай отырып алынған қосымша материалдарды, үлгілерді ұсыну туралы өтініш жасауға құқылы.

Сараптаманың дұрыс тұжырымдалған міндеттері, толық көлемде ұсынылған тиісті заттай дәлелдемелер, салыстырмалы үлгілер және басқа материалдар (заттай дәлелдемелерді сақтау, оларды сақтау және т.б. шарттары туралы мәліметтер) сараптаманы сапалы жүргізу және қойылған мәселелерді шешу үшін нақты жағдайлар жасайды.

Осылайша, сот сараптамасын жүргізу негіздерін талдауға қарап, оны тек қаулы немесе ұйғарым шығаруға ғана жинақтамаған жөн.

Бұл негіздің мазмұнына сараптама жүргізу үшін қажетті бастапқы деректерді анықтау кіреді. Бастапқы деректерге екі мәліметтер тобын қосуға болады:

- Сараптама тағайындау негіздерін анықтайтын қылмыс жасаудың мән-жайлары туралы деректер.

- Сараптамалық зерттеу объектілері (яғни сараптамалық міндетті шешу үшін ақпаратты қамтитын материалдық объектілер: заттай дәлелдемелер, мәйіт, оқиға орнының заттық жағдайы, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілер, істің өзге де материалдары.

Бұл ретте бірінші деректер тобы тергеу әрекеттерінің хаттамаларынан "алынады" және оларды қаулының сипаттамалық бөлігінде көрсету көлемі сараптама түрімен анықталады, ал, ақырында, сараптама тағайындауға негіз болып табылатын арнайы білімді қолдану қажеттігін айқындайтын сараптамалық міндетті тұжырымдаумен аяқталады.

Бұдан кейін бұл сарапшының шешуіне қойылған мәселелерде нақтылауды табады.

Бастапқы деректердің екінші тобына сарапшыға ұсынылған объектілер кіреді. Олар салыстырмалы зерттеу үшін пайдаланылатын заттай дәлелдемелер мен объектілерге бөлінеді.

Жоғарыда айтылғандардың ішінен сот сараптамасын жүргізудің негізі мыналар болып табылады: сараптама тағайындау негіздерін айқындайтын қылмыс жасаудың мән-жайлары туралы деректердің болуы; зерттеу объектісінің және құзыретті органның қаулысының (ұйғарымының) болуы. Тек үш құраушы болған жағдайда ғана сот сараптамасын жүргізуге болады.

2. Сот сараптамасын тағайындау тәртібі

Сараптаманы тағайындау (ҚР ҚПК 270, 272 – баптары) - бұл тергеушінің, анықтаушының, прокурордың немесе соттың ғылымда, техникада, өнерде не өзге де кәсіби қызметте арнайы ғылыми білімді талап ететін мәселелерді шешу нысаны ретінде сот сараптамасын таңдау туралы іс жүргізу әрекеті.

Сот сараптамасы алдын ала тергеу барысында да, сот талқылауы кіргенде де тағайындалуы мүмкін.

Сот сараптамасын тағайындау кезінде мынадай рәсімді сақтау қажет: нақты және заңды негіздерді, сондай-ақ сараптаманы тағайындау сәтін айқындау. Тергеуші немесе сот тағайындайды сараптама жүргізілгенде, оған қажеттілігі және оны қазіргі уақытта тактикалық жағынан орынды және нақты болуы мүмкін (яғни, егер жинақталған барлық талап етілетін сараптама үшін материалдар істі қарағанда, жағдай бойынша заттай дәлелдемелерді, олардағы ақпарат, тергеушіні немесе сотты қызықтыратын мәселелерді шеше алады). Қажеттілік деп арнайы таным арқылы мәселелерді шешу қажеттілігі түсініледі. Тергеушінің немесе соттың сот сараптамасын жүргізу міндетті болған жағдайларда оны тағайындаудан бас тартуға құқығы жоқ.

Сараптаманы тағайындауды тергеу соңында кейінге қалдыруға болмайды, өйткені бұл тергеу мерзімінің созылуына, заттай дәлелдемелердің бүлінуі немесе елеулі өзгеруі салдарынан сараптама жүргізу мүмкіндігінің жоғалуына әкеп соғуы мүмкін:

- сарапшыны таңдау және оның мамандығы мен біліктілігі туралы қажетті мәліметтерді анықтау. Бұл деректер болжамды сарапшымен әңгімелесу кезінде және оның істің нәтижесіне мүдделі еместігін анықтау кезінде, жеке басын куәландыратын, сондай-ақ оның білімін, мамандануын, ғылыми, практикалық және сараптамалық жұмыс өтілін, жұмыс орнын, атқаратын лауазымын және т. б. растайтын құжаттарды зерделеу кезінде белгіленеді.

- сот сараптамасы жүргізілуге тиіс мекемені, яғни бұл мемлекеттік сот-сараптамалық мекеме немесе өзге де сараптамалық мекеме немесе жеке сарапшы бола ма?

- сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыны (ұйғарымды) оны жүргізу уақыты мен орнын көрсете отырып жасау. Іс бойынша сараптама жүргізуді қажет деп тани отырып, сараптаманы тағайындайтын субъект оны жүргізу үшін процестік (заңды) негіз болып табылатын дәлелді қаулы (ұйғарым) шығарады. Осы сәттен бастап сараптама тағайындалған болып саналады.

Сот сараптамасын тағайындау туралы қаулы (ұйғарым) міндетті іс жүргізу актісі болып табылады және оны өзге құжатты алмастыра алмайды.

Сот сараптамасын тағайындау туралы қаулы кіріспе, сипаттау (сипаттау-дәлелдеу) және қарар бөліктерінен тұрады.

Қаулының кіріспе бөлімінде қаулының жасалған орны мен күні көрсетіледі; қаулыны кім (тегі, лауазымы және жұмыс істейтін орган) және қандай қылмыстық іс бойынша жасады.

Қаулының сипаттамалық бөлімінде ("анықтадым") істің фабуласы мен арнайы танымға қажеттілік туындаған мән-жайлар қысқаша баяндалады, сондай-ақ сарапшы үшін қызығушылық тудыратын зерттеу объектісінің кейбір ерекшеліктері (мысалы, оның түрін өзгертуі мүмкін объектіні сақтау шарттары) көрсетілуі мүмкін. Бұл бөлік ҚР ҚІЖК-нің баптарына сілтемелермен аяқталады, соның негізінде сараптама тағайындалған.

Қаулының ("ҚАУЛЫ ЕТТІ") қарар бөлігінде сараптаманың түрі немесе түрі көрсетіледі, сарапшының шешуіне шығарылатын мәселелер тұжырымдалады, сарапшы тағайындалады немесе қызметкерлеріне сараптама жүргізу тапсырылған сот-сараптама мекемесі айқындалады, сарапшының қарамағына берілетін материалдардың тізбесі келтіріледі:

- сарапшылардың шешуіне жататын мәселелерді тұжырымдау. Сарапшылардың шешуіне сараптама тағайындау кезінде жауаптары тергеу органының, прокурордың және соттың құзыретін құрайтын құқық мәселелері қойылуы мүмкін емес. Сарапшының алдына қойылған мәселелер анық, айқын және бір мәнді тұжырымдалуы, екі жақты түсіндіруді болдырмауы тиіс. Мәселелерді нақтылау және зерттеу жүргізу үшін қажетті материалдардың көлемін анықтау мақсатында тергеуші мамандарға, оның ішінде болжамды сарапшыларға кеңес алуға құқылы. Алайда сарапшының сараптама жүргізу үшін қажетті материалдарды өз бетінше жинауға құқығы жоқ.

-күдіктінің, айыпталушының, оның қорғаушысының, сондай-ақ оларға қатысты сот сараптамасы жүргізілетін куә мен жәбірленушінің қаулысымен (ұйғарымымен) таныстыруға және оларға қылмыстық іс жүргізу заңымен берілген барлық құқықтарын түсіндіруге (ҚР ҚІЖК 274-бабы). Күдіктінің, айыпталушының, оның қорғаушысының сараптама тағайындау және оларға ҚР ҚІЖК 274-бабында санамаланған құқықтарды түсіндіру туралы қаулымен танысқаны туралы тергеуші хаттама жасайды. Олар мәлімдеген өтініштер хаттамаға енгізіледі, оған тергеуші және сот сараптамасын тағайындау туралы қаулымен танысқан адамдар қол қояды. Күдіктінің, айыпталушының немесе оның қорғаушысының өтінішхаттарын қанағаттандырған кезде тергеуші сараптама тағайындау туралы өзінің қаулысын өзгертеді немесе толықтырады. Өтінішті қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда тергеуші бұл туралы қаулы шығарады және күдіктіге, айыпталушыға және оның қорғаушысына қолхат арқылы хабарлайды.

Тергеуші күдіктіге, айыпталушыға сот сараптамасын жүргізу кезінде қатысуға рұқсат бере алады және сарапшыға түсініктеме бере алады (ҚІЖК-нің 274-бабы 1-бөлігінің 5-тармағы).

Сот талқылауында сот тараптардың өтініші немесе өз бастамасы бойынша сараптама тағайындауға құқылы (ҚР ҚІЖК 373-Б.). Сараптаманы сотқа дейінгі тергеу барысында қорытынды берген сарапшы (сарапшылар) не сот тағайындаған басқа сарапшы (сарапшылар) жүргізеді.

Соңғы жағдайда төрағалық етуші сараптама жүргізуді кімге тапсыру ұйғарылатынын хабарлауға тиіс, содан кейін аталған адамнан бас тарту және өздігінен бас тарту туралы өтініш болмаған кезде сот кеңесу бөлмесіне сот кетпей, оны іс бойынша сарапшы ретінде тарту туралы қаулы шығарады. Бұдан әрі сарапшыға оның іс жүргізу өкілеттіктері түсіндіріледі, оған көрінеу жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертіледі, бұл туралы қолхат береді.

2 тақырып. Сот сараптамасының түрлері

Дәріс жоспары:

1. Негізгі және қосымша Сот сараптамасы.
2. Бастапқы және қайталама сот сараптамасы.
3. Комиссиялық сот сараптамасы.
4. Кешенді сот сараптамасы.

1. Негізгі және қосымша Сот сараптамасы

РФ ҚПК және ФЗ "О ГСЭД" сот сараптамасының келесі қылмыстық іс жүргізу түрлерін бөледі:

- бастапқы (негізгі) сот сараптамалары;
- қосымша және қайталама сот сараптамалары;
- комиссиялық және кешенді сот сараптамалары.

Бұл ретте аталған түрлерді жіктеуге болады. Сараптама көлемі бойынша негізгі және қосымша болып бөлінеді. Зерттеу жүргізудің дәйектілігі немесе дәйектілігі бойынша-бастапқы және қайталама. Зерттеу субъектісі бойынша-жеке және комиссиялық. Арнайы білім көлемі бойынша – комиссиялық және кешенді.

Сот-сараптама мекемелерінің тәжірибесінде ең көп бірінші (немесе негізгі) сараптамалар деп аталады.

Алайда, заң қосымша және қайта сараптама жүргізуді көздейді (РФ ҚІЖК 207 және СТ.20 ФЗ "ГСЭД туралы").

Іс жүргізу тұрғысынан сараптамаларды негізгі және қосымша болып бөлу ерекше өзекті болып табылады, өйткені оларды тағайындаудың арнайы негіздері ерекшеленеді.

Қосымша сараптама тағайындау негіздерін қарастырайық.

"Сарапшы қорытындысының толық немесе анық болмауы кезінде, сондай-ақ

қылмыстық істің бұрын зерттелген мән-жайларына қатысты жаңа сұрақтар туындаған кезде қосымша Сот сараптамасы тағайындалуы мүмкін, оның өндірісі сол немесе басқа сарапшыға тапсырылуы мүмкін" (ҚР ҚПК 207 б. 1 Б.).

Қорытынды толықтырулар талап еткен кезде қосымша сараптама тағайындалады. Әдетте, ол сарапшының кінәсі бойынша жіберілген бұрын жүргізілген зерттеу кемшіліктерінің орнын толтыруға не тергеуші оны шешуге қойған мәселелердің толық болмауына немесе дәл еместігіне байланысты кемшіліктерді жоюға әкеледі.

Сондықтан, қосымша сараптама сарапшының қорытындысын тағайындаған орган немесе адам алған және бағалаған, соның нәтижесінде оның қандай да бір кемшіліктері мен олқылықтары анықталған кезде негізгі сараптама жүргізілгеннен кейін ғана тағайындалуы мүмкін.

Екінші, үшінші және басқа да сараптама қорытындысы бойынша жаңа объектілер бойынша жаңа мәселелерді шешу үшін бір іс бойынша тағайындалған және алдыңғы сараптамамен ешқандай байланысы жоқ негізгі, тектері мен түрлері сияқты қосымша болып табылмайды – бұл жаңа дербес негізгі (бастапқы) сараптамалар. Сондай-ақ, егер сол объект зерттелетін болса, бірақ зерттеудің өзі сараптаманың басқа түрінің, түрінің затына қатысты болса, Жаңа дербес сараптама тағайындалуы тиіс.

Қылмыстық іс жүргізу заңы мен "ӘҚҚ туралы" ҚЗ тікелей көрсетілмеген, бірақ олардың мәнінен туындайды, қосымша сараптама бұрын берілген қорытындымен байланысты да, қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлаумен байланысты да тағайындалуы мүмкін.

Әдебиетте егер іс бойынша сараптама жүргізілсе және сарапшы үлгілердің жеткіліксіз санының немесе тиісті сапасының болмауына байланысты мәселені шешудің мүмкін еместігі туралы қорытындыға келсе, онда сол объектілер бойынша кейінгі сараптама қосымша болып табылады.

Осыған байланысты анық емес және толық емес ұғымдарды нақтылау қажеттілігі туындайды.

Сарапшы қорытындысының жеткіліксіз анықтығы жекелеген тұжырымдардың анық еместігінде, олар бойынша нақты фактілер туралы айтуға болмайтын жағдайда, қорытындының оң немесе теріс, үзілді-кесілді немесе ықтимал болып табылатындығын, яғни тұжырымдар белгісіз және екі жақты түсіндірілуі мүмкін екендігін анықтауға болмайтын анық емес тұжырымдар болуы мүмкін.

Сарапшының қорытындысын қорытындының ғылыми негізділігі болмаған, талдау мен синтез арасында қисынды қайшылықтар болған немесе талдауда барлық сәйкестік белгілері келтірілген, ал синтезде теріс қорытынды жасалған және керісінше; қорытынды қорытындының зерттеу бөлігінен туындамаған, сарапшы қорытындыда жалпы танылған зерттеу әдістемесін бұзған жағдайда, сараптау қорытындысы жеткіліксіз анық емес деп тану керек.

Бізге толық емес белгі сарапшы тапсырманың көлемін тарылтқан, барлық объектілерді зерттеген, барлық сұрақтарға жауап бермеген, объектілерді зерттеудің әдістемесі мен техникасын беттік сипаттаған нәтижесі болуы мүмкін.

Егер сарапшы өзінің иелігіне берілген барлық объектілерді ғана емес, олардың бір

бөлігін ғана зерттесе немесе олардың алдына қойылған мәселелердің кейбірін ғана шешсе, мұндай сараптама толық емес болып табылады.

Егер сарапшы жекелеген сұрақтарға жауап бермеген және бұл ретте өзінің бас тартуын дәлелдемеген жағдайда, сарапшының қорытындысын анықталған кемшіліктерді жою үшін сараптаманы тағайындаған адам сот-сараптама мекемесінің басшысына қайтарады. Бұл кемшіліктер мен қателерді түзетуді және тергеушінің сарапшының қорытындысын алуын едәуір жеделдетеді, өйткені қосымша сараптама тағайындау қажеттілігі жоғалады.

Мысалы, сарапшы ұсынылған 40 дактилоскопиялық карталардың ішінен дактилоскопиялық сараптама жүргізу кезінде бір дактилоскопиялық картаны зерттемеген, немесе техникалық-криминалистикалық сараптама жүргізу кезінде қойылған сұрақтардың біріне жауап бермеген.

Қосымша сараптама сараптамалық зерттеуден кейін бұрын сарапшының алдына қойылмаған сол объектіні зерттеуге байланысты жаңа мәселелер туындаған жағдайларда да тағайындалады. Қосымша сараптаманы тағайындаудың соңғы негізі көбінесе практикада кездеседі.

Сараптама тағайындау кезінде негізгі кемшіліктердің бірі тергеуші зерттеу нысанасын есепке алмай қойған (әртүрлі әдістемелік анықтамалардан жазылған) сұрақтардың артық саны болып табылады. Ең негізгі сұрақ жиі емес. Әрине, егер сот-сараптама мекемесінің басшысы немесе сарапшы бұған назар аудармаса, одан әрі қосымша сараптама жүргізу қажет болады.

Осыған байланысты, сарапшының бастамаға құқығы маңызды мәнге ие. "Егер сот сараптамасын жүргізу кезінде сарапшы қылмыстық іс үшін маңызы бар, бірақ оған сұрақтар қойылмаған мән-жайларды анықтаса, онда ол өз қорытындысында көрсетуге құқылы" (ҚР ҚДЖК 204 бабы 2 бөлімі).

Сарапшы практикада қорытындының кіріспе бөлігінде өз бастамасы бойынша сұрақ қояды және бұл ретте РФ ҚДЖК 204 бабының 2 бөлігі және 57 бабының 3 бөлігі 4 тармағына сілтеме жасайды, оған сәйкес сарапшы "өз құзыреті шегінде, соның ішінде сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыда көрсетілмеген, бірақ сараптамалық зерттеу мәніне қатысы бар мәселелер бойынша қорытынды беруге" құқылы. Сараптамалық зерттеу процесінде Бұл мәселені сарапшы шешеді және тұжырымдарда көрсетіледі.

Бұл құқық нормасы бұрынғы зерттеу жүргізу кезінде сарапшының белсенді ұстанымын болжайды.

Бұл құқықты пайдалану сараптама бөлімшелерінің ақталмаған жұмыс көлемін азайту, қылмыстық істердің сапасын жақсарту және тергеу мерзімдерін қысқарту үшін қажет.

Қосымша сараптама негізгі сараптаманың нәтижелерін теріске шығару үшін емес, нақтылау, нақтылау үшін тағайындалады, ол көп жағдайда сол сарапшыға тапсырылады. Бұл іс материалдарымен, әдістемелерді таңдаумен танысу уақытын едәуір қысқартады, зерттеу нәтижелерін бағалау жеңілдетіледі.

Мемлекеттік сот-сараптама мекемелерінде әдетте осындай мүмкіндік сайланады. Ол қажетті зерттеуді неғұрлым қысқа мерзімде және күш пен құралдардың аз

шығындарымен жүргізуге мүмкіндік береді, өйткені қосымша мәселелерді бұрын жүргізілген зерттеуді терең білетін сарапшы шешеді.

Алайда, негізгі сараптама (демалыс, іссапар, ауру) жүргізген сарапшы болмаған жағдайда басқа сарапшы тағайындалуы мүмкін.

Негізгі сараптаудан қосымша сараптама ол шешетін мәселелер бұрын шешілген мәселелермен байланысты және сарапшыға барлық зерттеулерді қайта жүргізудің қажеті жоқ, ол бұрын жүргізілген зерттеулердің кейбір нәтижелерін пайдалана алады. Шешілген мәселелер күмәнданбайды және сарапшы берген қорытындылар қайта тексерілмейді.

Ең тән мысал дактилоскопиялық сараптама жүргізу болып табылады. Тергеудің бастапқы кезеңінде, мысалы, пәтер ұрлығы оқиға болған жерді қарау кезінде алынған қолдың саусақтарының іздері және жәбірленушілердің қолының саусақтарының іздері зерттелуі мүмкін. Негізгі сараптама жүргізу барысында жеке басын сәйкестендіру үшін жарамды және жәбірленуші емес қалған қол саусақтарының іздері анықталуы мүмкін.

Тергеуші күдіктілердің қол саусақтарының іздері бар дактилоскопиялық карталарды бергенде кейінгі сараптамалар қосымша болып табылады. Әрбір қосымша сараптаманың зерттеу бөлімінде сарапшы негізгі сараптамаға сілтеме жасап, қол саусақтарын анықтау үшін жаңадан жарамды іздерді суреттемейтін болады.

Жоғарғы Сот Пленумының №1 қаулысы 12-тармақта "егер қорытындының жеткілікті анықтығы немесе толықтығы сарапшыдан жауап алу арқылы жою мүмкін болмаса" қосымша сараптама тағайындалатыны көрсетілген.

Бұл алдын ала тергеу сатысына да, сотта істі қарау сатысына да қатысты.

Қосымша Сот сараптамасы тағайындалған жағдайда қаулыда оны жүргізу қажеттігіне себепші болған негіздер көрсетілуге тиіс. Іс жүзінде бұл негізгі сараптама қорытындысының жеткіліксіз анықтығы немесе жеткіліксіз толықтығының неден тұратынын білдіреді; сараптамалық тапсырманы кеңейту қажеттілігін негіздейтін деректер келтіріледі; іс үшін маңызы бар қандай мән-жайлар зерттелмеген; қорытындыда қандай қосымша сұрақтарға жауап беру қажет екенін білдіреді.

Сотта қосымша Сот сараптамасы сараптамалық қорытындылар жарияланғаннан кейін ғана және егер сот сарапшылардан жауап алу арқылы сот талқылауында еңсеруге мүмкін болмайтын әртүрлі сарапшылардың қорытындылары арасындағы қайшылықтардың бар екендігі туралы қорытындыға келсе ғана тағайындалады. Мұндай сараптаманы тағайындау тараптардың өтініші бойынша немесе соттың өз бастамасы бойынша мүмкін.

2. Бастапқы және қайталама сот сараптамасы

Қылмыстық іс жүргізу кодексінде (2 Б., РФ ҚІЖК 207) қайта сот сараптамасын жүргізу қарастырылған.

"Сарапшы қорытындысының негізділігіне күмән туындаған жағдайда немесе сарапшының немесе сарапшылардың тұжырымдарында қайшылықтар болған жағдайда сол мәселелер бойынша қайта сараптама тағайындалуы мүмкін, оны жүргізу басқа сарапшыға тапсырылатын болады".

Сарапшы қорытындысының негізділігіне күмән мынадай жағдайларда туындайды.:

- бастапқы сараптаманың қорытындысы объективті анықталған фактілерге қайшы келеді немесе сараптама нысанасына қатысты фактілерді есепке алмай жасалды;
- істің басқа да шынайы мән-жайларымен келіспейді;
- алынған нәтижелердің және жасалған қорытындылардың шынайылығына күмән туындайды;
- сот сараптамаларын тағайындау мен жүргізуді регламенттейтін процессуалдық нормалардың бұзылуына жол берілді, атап айтқанда, істің нәтижесіне мүдделі тұлғаға немесе құзыретті емес тұлғаға сараптама жүргізу тапсырмасы (РФ ҚІЖК 70-бабы).
- сараптамаға байланысты процеске қатысушылардың өтініштері негізсіз қабылданбады (мысалы, көрсетілген тұлғалардың ішінен сарапшыны тағайындау туралы, сарапшының алдында қандай да бір мәселелерді қою туралы).

Сарапшы қорытындысының негізділігі егер сарапшының қорытындысы жүргізілген зерттеулерден туындамаса, сарапшы қолданған әдістеме жеткілікті түрде сенімді болмаған жағдайда (мысалы, эксперименттік атулардың жеткіліксіз саны) күмән тудыруы мүмкін.

Қорытынды процеске қатысушылардың бірі белсенді дауласқан жағдайда да қайта сараптама тағайындауға болады.

Әдетте, қайталама сараптама жүргізу неғұрлым білікті сарапшыға немесе сарапшылар комиссиясына тапсырылады. Алайда оның қорытындысы бастапқы ережелер бойынша бағаланады және оның алдында қандай да бір артықшылығы жоқ. Сарапшылардың қорытындылары арасында қайшылықтар болған жағдайда тергеуші (сот) олардың кез келгенін қабылдауға немесе қабылдамауға немесе тағы бір қайталама сараптама тағайындауға құқылы.

Бұл ретте қайта сараптама тағайындау – бұл тергеушінің, анықтаушының, соттың міндеті емес, құқық екенін ескеру қажет.

Қайталама сараптама сарапшының қорытындысы іс бойынша жиналған басқа дәлелдемелерге қайшы келген жағдайда да тағайындалуы мүмкін, өйткені сарапшының қорытындысы қандай да бір ерекше дәлел болып табылмайды және сараптамалық қорытындыларға артықшылық беруге болмайды. Тергеу және сот практикасында кездесетін типтік қате сарапшының қорытындысы тергеушіні немесе сотты қанағаттандырмауы негізінде не өз нысаны бойынша (ықтимал), не себебі артықшылық берілетін нұсқаға "жатқызылмайды" деген негізде ғана қайта сараптама тағайындау болып табылады.

Қорытындының ықтимал нысаны, егер қорытындыны бағалау кезінде соңғы сарапшының ғылыми негізділігіне немесе құзыреттілігіне қатысты күмән туындамаса, қайта сараптама тағайындау үшін өзі негіз болып табылмайды. Сарапшының тұжырымдары мен тергеу немесе сот нұсқаларының арасындағы қайшылықтарға келетін болсақ, қайта сараптама тағайындау үшін өзге негіздер болмаған кезде қайшылықтарды шешу нұсқаны түзету немесе ауыстыру жазықтығында жатыр, басқа дәлелдемелерді, мысалы, жәбірленушінің, куәлардың айғақтарын неғұрлым мұқият зерделеу талап етіледі.

Қайталама сараптама жүргізудің іс жүргізу тәртібі негізгі (бастапқы) сияқты. Ведомстволық нормативтік құқықтық актілерге сәйкес, қайта сараптама жүргізу үшін объектілер мен басқа да материалдардан басқа, алдыңғы сараптамалардың қорытындылары (немесе олардың көшірмелері), сондай-ақ барлық иллюстрациялық материал (сарапшының өзі алған фотосуреттер, схемалар, жоспарлар, графиктер, хроматографиялық таспалар, спектроскопиялық, эксперименттік үлгілер) ұсынылуы тиіс.

Қайталама сараптама бастапқы, бірақ басқа сарапшыға (сарапшылар тобына) орындалған сол сараптама мекемесіне да, өзге де сараптама мекемесіне да тағайындалуы мүмкін. Қаулыда бастапқы сараптаманы шешуге қойылған мәселелер және оны жүргізу нәтижесінде алынған қорытындылар келтіріледі.

РФ ҚПК 195, 197-203 қарастырылған сараптаманы тағайындау тәртібі қайта сараптама тағайындау жағдайларына да қолданылады. Тергеуші тиісті сараптама тағайындау туралы дәлелді қаулы шығарады.

Әдетте, қайталама сараптаманы тағайындау сараптама тағайындаған субъектілердің сараптама қорытындысын теріс бағалаудың салдары болып табылады. Егер қайталама сот сараптамасын жүргізу нәтижесінде сарапшы бастапқы сараптамаға қарағанда өзге тұжырымдарға келсе, сараптамалық қорытындының мәтінінде осы нәтижені түсіндіргені дұрыс болар еді. Әрине, сот сарапшыларының бір – бірінің қорытындысын бағалауға құқығы жоқ-бұл тергеушінің және соттың прерогативі. Алайда сарапшы бастапқы сараптауда пайдаланылған Әдістемеге оның осы объектілерді зерттеу кезінде ғылыми жай-күйі мен дұрыс қолдану тұрғысынан түсініктеме бере алады, сондай-ақ тергеуші мен сот үшін басқа да пайдалы ақпарат бере алады. Бастапқы және қайталама сот сараптамаларының қорытындыларындағы Қайшылықтар сарапшылардан жауап алу кезінде сараптама тағайындаған субъектіге түсіндірілуі мүмкін.

Практикада қайталама сараптамаларды негізсіз тағайындау жағдайлары кездеседі. Бұл мемлекеттік сот-сараптама мекемесінің басшысына негізсіз тағайындалған қосымша сараптаманың орнына қайта орындауды тапсыра отырып, сараптамалардың атауын нақтылауға, өзгертуге болмайтындығы туралы мәселені туындатады.

РФ ҚІЖК 195, 207, 283 баптарының мағынасы бойынша негізгі және қосымша, бастапқы және қайталама сот сараптамасының сипатын сараптама тағайындау үшін негіздерді заңдық талдау негізінде тергеу органы немесе сот анықтайды. Ескерту. 199 қылмыстық іс материалдарын сот сараптамасын жүргізу үшін жіберу тәртібін белгілейтін РФ ҚІЖК, сондай-ақ "ЭҚЖ туралы" Федералдық заңның 15 бабы сот-сараптама мекемесі басшысының Сот сараптамасын тағайындау туралы тергеушінің қаулысын немесе сот ұйғарымын қандай да бір бөлігінде өзгерту құқығын көздемейді. Осыдан мемлекеттік сот-сараптама мекемесінің басшысына сараптаманың атауын – "қосымша" деп "қайталама" немесе керісінше өз бетінше өзгерту мүмкін емес екендігі туындайды.

Анықтау органы немесе сот қылмыстық істің қолда бар материалдарына сүйене отырып, қайта сараптама жүргізу қажеттілігін белгілегенін ескеру қажет. Бұл қолда бар сараптамалық қорытынды қаншалықты толық және анық немесе қаншалықты негізді екенін түсінуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік сот-сараптама мекемесінің басшысына қылмыстық іс материалдары болмаған кезде, қайта сараптамаларды анық негізсіз тағайындау жағдайлары бар болса да, бұл мәселелерді шешуге әрқашан мүмкін емес.

Практикалық қызметте мемлекеттік сот-сараптама мекемелерінің басшылары қайталама сараптамаларды негізсіз тағайындаған жағдайда толық шаралар қабылдайды.

Атап айтқанда, материалдардың сараптамаға келіп түсуі бойынша, сараптама түрін анықтаудағы қателіктер анықталған кезде тергеушіге, сотқа хабарланады және сараптама түрінің қажетті өзгеруіне қол жеткізіледі.

Бұл тағайындалған сараптаманы орындау үшін сарапшыны іріктеуді одан әрі жеңілдетеді.

Е. Р. Россинская пікірімен келіскен жөн, ол мемлекеттік сот-сараптамалық мекеме басшылары құқықтарының тізбесін сараптама жүргізуден бас тарту құқығымен толықтыруды ұсынады, егер тергеуші оған қандай да бір негіздерсіз басқа бірнеше қайталама сараптамалардың бірін өзі үшін қажетті сарапшының қорытындысын алуға үмітпен тағайындайды.

Мағынасы мен терминологиясы бойынша. Бұл үшін "қайталама сараптама" термині де айтады, яғни арнайы зерттеуді қайталау. Егер сарапшының алдына өзге мәселелер не сол мәселелер қойылса, бірақ оларды басқа материалдар негізінде шешу ұсынылса, онда бұл қайталама сараптама емес, себебі зерттеудің қайталануы – қайталама сараптаманың ерекше белгісі жоқ.

Қайталама сараптама сот талқылауы барысында да тағайындалуы мүмкін. РФ ҚІЖК 283 бабында былай делінген: "сот тараптардың өтініші бойынша немесе өз бастамасы бойынша сарапшылардың қорытындылары арасында қайшылықтар болған жағдайда қайтадан сот сараптамасын тағайындайды...". Біздің ойымызша, қайталама сараптама соттың дәлелді ұйғарымымен (қаулысымен) тағайындалады деп ҚІЖК нормасында бекіту орынды болар еді.

Қайта сараптама тағайындау дәлелді қаулымен жүргізіледі деп нақтыланбайды.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңы қайталама сараптаманы міндетті түрде тағайындау жағдайларын көздемейді.

Тергеуші немесе сот бастапқы сараптама қорытындыларымен келіспеген жағдайда оны тағайындау туралы мәселе істің нақты мән-жайлары ескеріле отырып шешіледі. Бұған, әдетте, сарапшының қорытындысын мәні бойынша сыни бағалау жатады. Егер заңда көзделген негіздер болса, тергеуші немесе сот қайта сараптама тағайындайды.

Сот және тергеу практикасы заңда көрсетілген негіздерге сәйкес келетін қайталама сараптамаларды тағайындаудың бірқатар нақты дәлелдерін әзірледі.

Сот, тергеу және сараптама тәжірибесін қорытудың нәтижелеріне негізделе отырып, зерттелетін және салыстырмалы материалдың жеткіліксіз саны, сапасыз салыстырмалы материал, фотоиллюстрацияның болмауы, зерттеу әдістемесінің бұзылуы, қорытындыны болжамдармен негіздеу, мәселені шешудің мүмкін еместігі туралы тұжырымның жеткіліксіз аргументациясы және өзге де бірқатар мән-жайлар сарапшы қорытындысының негізсіздігі сияқты заңда көзделген негізге жатқызылуы мүмкін.

Сарапшының біліктілігіне және сараптама мекемесінің құзыреттілігіне күмән келтіру қорытындының дұрыстығына күмән сияқты негізге сәйкес келеді.

Қайталама сараптамалар жиі тағайындалады, себебі бірінші сараптама мәселені мәні бойынша шешпеген.

Сарапшының мәселені шешудің мүмкін еместігі туралы қорытындысы қайта сараптама тағайындауға негіз бола алмайды. Қайталама сараптаманы тағайындау әрбір нақты жағдайда сот сараптамасының осы саласындағы ғылымның мүмкіндіктеріне және зерттелетін объектінің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты болады. Қайталама сараптама сарапшының қорытындысын бағалау барысында тергеушіде немесе сотта мәселені мәні бойынша шешудің мүмкін еместігі туралы тұжырымның негізділігіне күмән туындаған кезде тағайындалуы мүмкін. Бірақ бұл жағдайда өз шешімін қорытындының негізділігіне қатысты пайымдаулармен дәлелдеу қажет.

Бірінші сарапшының мұндай қорытынды үшін негіздерді ескерместен болжамды қорытынды беру фактісін ғана қайта сараптама тағайындау себебі деп тануға болмайды. Мұндай жағдайларда, бұрын көрсетілген (бірінші сараптама мәселені шешудің мүмкін еместігі туралы қорытындыға келген кезде) сияқты, қайталама сараптаманы тағайындау себебі сарапшының болжамды тұжырымы болмауы емес, оның негізділігіне күмән бола алады.

Сарапшының қорытындысын істің басқа материалдарымен салыстыра отырып, тергеуші немесе сот олардың арасындағы қайшылықты анықтай алады. Әдетте, мұндай жағдайларда сот және тергеу органдары қайта сараптама тағайындайды. Қайта сараптама тағайындаудың орындылығы туралы мәселе сарапшының қорытындысымен белгіленетін мән-жайлардың басқа фактілермен дәлелденуіне байланысты шешіледі. Егер бұл мән-жайлар нақты анықталса, іс бойынша басқа дәлелдемелермен толық және жан-жақты расталса, онда қайта сараптама тағайындауды негізді деп тануға болмайды. Заң бойынша тергеушіні және сотты қызықтыратын фактілер сараптама көмегімен анықталуы тиіс жағдайлар жалғыз ерекшелік болып табылады. Бұл ретте қайта сараптама тағайындау міндетті.

Сарапшылар арасында келіспеушіліктер болған жағдайда тергеуші мен сот бұл мәселені бір-біріне қайшы келетін қорытындыларды бағалау нәтижелеріне байланысты шешеді.

Егер сараптама көмегімен белгіленетін мән-жайлар басқа дәлелдемелермен расталмаса және істегі қорытындылардың ешқайсысы ғылыми негізделген және басқалардың алдында артықшылығы бар деп танылмайды, қайта сараптама тағайындауға болады.

Жекелеген авторлар қайта сараптама тағайындау негіздеріне, егер бұл бұзушылықтар сарапшы қорытындысының толықтығына, объективтілігіне және негізділігіне теріс әсер еткен болса, сараптаманы тағайындау мен жүргізуді көздейтін іс жүргізу Заңы нормаларының елеулі бұзушылықтарын, айыпталушының және сараптаманың басқа да қатысушыларының құқықтарын жатқызуды ұсынды.

Заң талаптарын бұза отырып алынған дәлелдемелер жарамсыз деп көрсетілген. Жол берілмейтін дәлелдемелердің заңды күші болмайды және айыптау негізіне жатқызылмайды, сондай-ақ осы Кодекстің 73-бабында көзделген мән-жайлардың кез келгенін дәлелдеу үшін пайдаланылмайды". Демек, ҚР ҚІЖК 207 б. аталған ұсыныспен толықтырылуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қайталама сараптамаларды тағайындаудың қосымша негіздемесін қарастыру орынды болып табылады. 2-бөлім-құжат ҚІЖК-нің 207-РФ керек мынадай редакцияда жазылсын:

"Сот сараптамасын тағайындау және жүргізу тәртібін регламенттейтін іс жүргізу нормалары бұзылған, сондай-ақ сарапшы қорытындысының негізділігіне күмән туындаған жағдайларда немесе сарапшының немесе сарапшылардың тұжырымдарында нақ сол мәселелер бойынша қайшылықтар болған кезде жүргізілуі басқа сарапшыға тапсырылатын қайталама сараптама тағайындалуы мүмкін".

3. Комиссиялық сот сараптамасы

Сот сараптамасының бір түрі немесе түрінде маманданған сарапшылар тобы (екіден кем емес) жүзеге асыратын сараптама комиссиялық сот сараптамасы болып табылады.

Негіздері, оның мақсаттағы, әр түрлі нормативтік-құқықтық актілер, тұжырымдалған жоқ, осыған байланысты жағдайлары, оның негізсіз.

Мәселен, бұрын қолданыста болған РКФСР ҚІЖК 80-бабының 2-бөлігінде комиссиялық сараптама тағайындау негіздері көрсетілмеген. РСФСР ҚІЖК-нің түсініктемесінде ғана "бір мамандықтың бірнеше сарапшыларын (комиссиялық сараптама), егер ол комиссиялық зерттеу қорытындының толықтығына, жан-жақтылығына және объективтілігіне ықпал етеді деп есептесе, тергеу органы немесе сот тағайындайды" деп айтылды. Мұндай сараптама тапсырма күрделі болған жағдайда және жиі қайталама сараптама тағайындалған кезде тағайындалады.

Ю. К. Орловтың "комиссиялық тәртіппен сараптама жүргізу сараптамалық қорытындылардың сенімділігі мен беделін арттырады" деген пікірімен келісуге болады. Шынында да, іс жүзінде сарапшылар комиссиясының сараптаманы орындауы оның сапасы мен негізділігін арттыратынын көріп отырмыз.

Заң шығарушы комиссиялық сот сараптамасы қашан тағайындалуы тиіс екенін анықтамайды. Бұл мәселені оны тағайындаған орган немесе адам не сот-сараптама мекемесінің басшысы шешеді.

Сот-сараптама мекемесінің басшысы сараптама тағайындаған органның немесе адамның нұсқауының болуына қарамастан, сараптама жүргізуді осы мекеменің бірнеше қызметкеріне тапсыруға құқылы.

Әдетте, бір мамандық сарапшыларының комиссиясы өндіріс үшін құрылады:

- 1) Күрделі жағдайларда бастапқы сараптамалар;
- 2) қайталама сараптамалар;

Жоғарыда көрсетілген жағдайлардан басқа, біртекті объектілердің көп санын зерттеу қажет болған кезде комиссиялық сараптамаларды тағайындау фактілері кездеседі (көп объектілі сараптама). Бұл РФ ҚІЖК-нің жекелеген түсініктемелерінде, сот сараптамалары мен оқу құралдарын жүргізуді ұйымдастыру жөніндегі ведомстволық нұсқаулықтарда комиссиялық сараптама тағайындау негіздерін дұрыс түсіндірмеу беруімен байланысты.

Мәселен, РФ ҚІЖК-нің бір түсініктемесінде комиссиялық сараптама "жұмыс көлемі үлкен болған кезде және сараптама жүргізу бір сарапшының тергеу мерзімін

негізсіз арттыратыны"тағайындалғаны туралы айтылады.

Мағлұмат П. П. П. Майлис "комиссиялық сараптаманы бір мамандықтың бірнеше сарапшылары күрделі (соның ішінде көп объектілі) сараптамалық зерттеулер жағдайында жүргізеді" деп есептейді.

В. Я. Карлов сарапшылар комиссиясын құру және шешім қабылдауға сарапшылар алдына қойылған мәселелердің күрделі әрі жауапты сипаты және сараптамалық тапсырманың үлкен көлемі негіз болып табылатынын көрсетеді.

Сот сараптамаларын жүргізуді ұйымдастыру жөніндегі жекелеген ведомстволық нұсқаулықтарда да дәлсіздікке жол беріледі. Атап айтқанда, комиссиялық сот сараптамасы "материалдардың үлкен көлемін және (немесе) объектілердің көп санын зерттеу қажет болғанда" тағайындалатыны көрсетіледі.

Басқа нұсқаулықта комиссиялық сот сараптамалары мынадай жағдайларда орындалуы мүмкін: "объектілер саны көп; "шұғыл" режимінде сот сараптамасын орындау.

РФ ҚПК жоғарыда көрсетілген түсініктемелерді, ведомстволық нұсқаулықтар мен сот сараптамасы бойынша оқу құралдарын талдау комиссиялық сот сараптамасын тағайындау негіздерінің біркелкі түсіндірмесі орын алған деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді, әрі әрдайым дұрыс емес.

Мұны растау және комиссиялық сот сараптамаларын тағайындау кезінде жіберілген қателерді анықтау үшін нормативтік актілерді талдаймыз.

РФ ҚПК 200 комиссиялық сараптама жүргізу тәртібі нақтыланбаған. "ГСЭД туралы" Федералды Заңның 22-бабында былай делінген: "бір мамандық сарапшыларымен комиссиялық сот сараптамасын жүргізу кезінде олардың әрқайсысы толық көлемде зерттеулер жүргізіп, олар алынған нәтижелерді бірлесіп талдайды".

Демек, сот сарапшылары – комиссия мүшелері келіп түскен барлық материалдарға дербес зерттеулер жүргізеді, нәтижелерді бағалайды және шешімдер қабылдайды, бірақ бірыңғай пікірді қалыптастыру үшін сарапшылардың осы дербес шешімдерін бір-бірімен келісу және комиссияның алқалы пікірін әзірлеу қажет.

Сарапшылар ортақ пікірге келе отырып, бірлескен қорытынды немесе қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарламаға қол қояды. Сарапшылар арасында келіспеушіліктер туындаған жағдайда олардың әрқайсысы немесе басқалармен келіспейтін сарапшы жеке қорытынды береді. Жалпы пікірі бар сарапшылардың бір бөлігінің және басқа көзқарасы бар сарапшының жалпы қорытынды беруіне жол беріледі.

Комиссияның табысты жұмысы үшін сарапшылардың бірі сарапшы-ұйымдастырушы рөлін атқара алады.

Осыдан бірнеше сарапшылардың сараптама тағайындау туралы тергеушінің қаулысында көрсетілген көп объектілі сараптама жүргізуге қатысуы комиссиялық сараптама ретінде оны жүргізу мерзімін жылдамдатпайды, керісінше, әрбір сарапшы объектілердің бір бөлігін емес, барлық ұсынылған объектілерді зерттеуге тиіс.

Егер сарапшылар комиссиясына шұғыл сараптама тапсырылатын болса, солай болады. Сараптаманы жедел орындаудың орнына сарапшылар керісінше оның өндірісін

созады, себебі екі есе ұзағырақ (егер комиссияда екі сарапшы болса) барлық объектілерді зерттейтін болады және сараптауды шешуге қойылған мәселелер бойынша кеңесуге және бірыңғай пікір әзірлеуге біраз уақыт жұмсайды.

Сондықтан көптеген объектілерді зерттеу қажеттілігі туындаған кезде тергеушіге бір комиссиялық сараптаманың орнына бірнеше жеке-дара сараптама тағайындау керек.

Келтірілген талдау бұрын көрсетілген жағдайлардың барлығы комиссиялық сот сараптамасын тағайындау үшін негіз бола алмайды деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, зерттелетін материалдың үлкен көлемі комиссиялық сот сараптамасын тағайындауға негіз бола алмайды, екіншіден, объектілердің көп саны, үшіншіден, "шұғыл" режимінде сараптаманы орындау, төртіншіден, комиссия мүшелерінің бірінің жеткіліксіз білімі.

ҚР ҚІЖК 200-бабының 1-бөлігінде комиссиялық сот сараптамасын тағайындаудың бірде-бір негізі көрсетілмеген, бұл сот сараптамасының осы түрін қате тағайындауға әкеп соғады.

Комиссиялық сот сараптамасын негізсіз тағайындау санын азайту үшін ҚІЖК-нің 200-бабының 1-бөлігінің бірінші сөйлемі мынадай редакцияда жазылсын: "комиссиялық сот сараптамасы күрделі сараптамалық зерттеулер немесе қайталама сараптамалар жүргізу қажет болған жағдайларда тағайындалады және оны бір мамандықтағы кемінде екі жоғары білікті сарапшы жүргізеді" және одан әрі баптың мәтіні бойынша.

Осы заңнамалық негіз тергеушілердің комиссиялық сараптамаларды негізсіз тағайындау фактілерінің санын едәуір азайтады.

4. Кешенді сот сараптамасы

Кешенді сот сараптамасы алғаш рет Қырғыз КСР-нің ҚІЖК-де нормативтік көрініс тапты, оның 63-бабының 3-бөлігінде ғылым мен техниканың түрлі салаларының құзыретіне жататын мәселелерді шешу үшін қажет болған жағдайларда комиссияға тиісті сарапшылардан тапсырылатын кешенді сараптама тағайындалады деп тікелей көрсетілген.

"Қылмыстық істер бойынша сот сараптамасы туралы" КСРО Жоғарғы Соты Пленумының 1971 жылғы 16 наурыздағы № 1 қаулысы (бұдан әрі – КСРО Жоғарғы Соты Пленумының №1 қаулысы) кешенді сот сараптамаларын жүргізуді регламенттеуге ықпал еткен аса маңызды заң актісі болды. Бұл құжаттың 6-тармағында " жекелеген сараптамалар жүргізу арқылы қандай да бір мән-жайды анықтау мүмкін болмаған не бұл бір сарапшының немесе сарапшылар комиссиясының құзыретінен тыс болған жағдайда, әртүрлі арнайы танымдарды пайдалану негізінде бірнеше сарапшы жүзеге асыратын бірқатар зерттеулер жүргізу тағайындалуы мүмкін. Сарапшылар бұл ретте бірлескен қорытынды жасауға құқылы".

Қаулыда бір сарапшыны шығаруға басқа сарапшы белгілеген фактілер негіз бола алады, сондай-ақ сарапшының жеке жауапкершілігі қағидаты осындай сараптаманы жүргізуге қатысқан адамдарға толық қолданылатыны атап өтілді.

Алайда, кейіннен кешенді сот сараптамасын кеңес іс жүргізу құқығына заңнамалық

бекіту болған жоқ. Бір жағынан, Пленум көптеген ғалымдар мен практиктердің пікірінше, сарапшылардың кешенді зерттеулер жүргізуі заңға қайшы келмейтіндігін және мүмкін еместігін іс жүзінде растады, екінші жағынан кешенді сараптамалардың теориясы мен тәжірибесінің тез дамуы даулы мәселелерді егжей-тегжейлі реттеген нормативтік актілерді қабылдау қажеттігін талап етті. Сонымен қатар, Жоғарғы Сот Пленумының №1 аталған қаулысы "кешенді сараптама" деген ұғымның өзі де болған жоқ. Әрине, кешенді сараптаманы жүргізу және іс жүргізушілік ресімдеу бойынша әзірленген 100 нұсқаулықтары белгілі бір проблемаларды шешті, бірақ дегенмен кешенді сараптамаларға қарсыластардың негізгі қарсылықтарын алып тастай алмады.

Соңғы уақытқа дейін қолданыстағы құқықтық реттелмеушілік өзекті басты мәселені қалдырды: кешенді сараптамаларды жалпы жүргізу заңды ма?

Р. Д. Рахунов кешенді сараптамаларды жүргізу сарапшының арнайы білімі шегінде құзыретін қатаң сақтау туралы Заңның талаптарына қайшы келетінін айтты.

М. С. Строгович сарапшылардың жалпы қорытындыға қол қоюына қарсылық білдірді. "Мұндай тәртіп дұрыс емес деп тану керек: әрбір сарапшы өз құзыретіне кіретін және зерттелген мәселелер бойынша ғана қорытынды береді және қол қояды, сондықтан сарапшы өзінің қорытындысы үшін толық жауап береді".

Алайда, ғалымдардың көпшілігі кешенді сараптамаға жол беру мәселелері бойынша оң пікір білдірді. Кейіннен Ғылым бұл мәселелерді келесідей шешті.

Кешенді сараптама жүргізу кезінде әрбір сарапшы өзінің құзыретіне жататын объектілерді ғана зерттей алады және өзі білетін әдістерді қолдана алады. Тұжырымдарды тұжырымдау кезінде сарапшының өз құзыретінің шектерін сақтауы туралы шарт әрбір сарапшының басқа сарапшылардың зерттеу нәтижелерін пайдалана алатындай дәрежеде зерттеу нысанасында құзыретті болуы тиіс. Сарапшының өзі берген қорытынды үшін жеке жауапкершілік принципіне келетін болсақ, кешенді сараптама кезінде әрбір сарапшы, біріншіден, өзі жүргізген зерттеулердің бір бөлігі үшін және ол алған нәтижелер (аралық қорытындылар) үшін жеке жауапты болады. Жалпы (түпкілікті) қорытындыларды тұжырымдау кезінде сарапшының өзінің Шартты жауапкершілігі орын алады: ол басқа сарапшылар жүргізген зерттеулердің пайдаланылған нәтижелері дұрыс болған жағдайда, оның тұжырымдамасына қатысқан тұжырымның дұрыстығына жауап береді.

"ГСЭД туралы" Федералды заң заңдылық дауында нүкте қойды және ақырында кешенді сот сараптамасын заңдастырды. Сонымен қатар, осы Заңның 23 – бабының 1-бөлігіне сәйкес: "әр түрлі мамандықтағы сарапшылардың комиссиялық сот сараптамасын (бұдан әрі-кешенді сараптама) жүргізу кезінде олардың әрқайсысы өзінің арнайы білімі шегінде зерттеулер жүргізеді" деп көрсетілген.

Одан әрі кешенді сараптама РФ ҚПК-да да көрініс тапты. РФ ҚІЖК 201-бабының 1-бөлігінде көрсетілген: "сот сараптамасы, оның өндірісіне түрлі мамандықтағы сарапшылар қатысады, кешенді болып табылады".

Осылайша, кешенді сараптама туралы нормаларды заңнамалық бекіту оның практикалық тергеу, сот және сараптама қызметіне кіруін аяқтады.

Заңнамалық бекіту кешенді сот сараптамасына қатысты даулардың ауырлығын жеңілдететін болар еді, бірақ, өкінішке орай, заңнамалық тұжырымдар, жиі болатын

сияқты, көптеген мәселелерді қалдырды, ал кешенді сот сараптамасына байланысты пікірталастар оның мәні мен мазмұнының проблемаларына үйлеседі.

А. С. Лазари РФ ҚДЖК - дағы кешенді сараптаманың анықтамасын жеткілікті түрде дәл таппады: "сараптаманың бұл түрінің түсінігі, – деп жазады ол, - оны әр түрлі мамандық сарапшылары орындайды деген нұсқаумен ашылмайды. Олардың ортақ бір мәселені шешу, іс бойынша бір мән-жайды анықтау маңызды жағдай болып табылады".

Кейбір процессуалистер заң шығарушы берген тұжырымдарға қатысты қатаң сөйлейді. Мәселен, В. И. Шиканов былай деп жазады: "норманың Декларативтілігі және заң шығару техникаларының примитивтілігі – айқын. Авторларға нормативтік-құқықтық мәтіндер бірқатар талаптарға жауап беруі тиіс, ал олардың ішінде қарапайым: мазмұндаудың байланыстылығы мен реттілігі, ішінде мәтіндік қайшылықтарды, екі мағыналық қайшылықтарды, мағыналық алшақтықтарды болдырмау".

Мұндай пікірмен келіспеу қиын, себебі бұл жағдайда талаптар сақталмаған. Нәтижесінде құқық қолданушымен ұсынылған мәтін кешенді сараптама ұғымының мазмұнын ашпайды, тек істі шатастырады. Ұзақ жылдар бойы кешенді сараптама анықтамаларын әзірлеген, оның құқықтық жақтарын белгілеген ғалымдардың және кешенді сот сараптамаларын жүргізу кезінде теориялық ұсыныстарды іске асырған практиктердің бүкіл еңбегі босқа өтті. КСРО ҚК пленумының № 1 қаулысында көрсетілген ескі тұжырым іс жүзінде толық жаңа заңдарға ауыстырылды, ал осындай көптен күткен жаңалық болған жоқ.

РФ ҚДЖК 201-бабында көрсетілген кешенді сараптаманың заңды анықтамасын талдай отырып, бұл анықтама кешенді сараптаманың мәнін емес, бір сараптама шеңберінде зерттеулер кешенін ашады деген қорытындыға келуге болады. Бұл жағдай ең көп наразылық тудырады. Атап айтқанда, В. А. Ручкин негіз жоқ: "Қазақстан Республикасының сот жүйесі РФ ҚПК, әрине, оны кешенді сараптамалық зерттеудің басқа нысандарынан, атап айтқанда, әр түрлі мамандықтардың сарапшылары қатыса алатын бір сараптама шеңберіндегі зерттеулер кешенінен нақты шектеуге мүмкіндік бермейді".

А. М. Зинин және Н. пікірі бойынша П. П. П. Майлис, моноэкспертиза шеңберіндегі кешенді зерттеулер кешенді сараптамамен жиі теңестіріледі, өйткені біріншісі және екіншісі комиссиялық түрде орындалады. "Алайда зерттелетін материалдардың (сараптама объектілерінің) ортақтығы да, зерттеуге қатысатын сарапшылардың (әр түрлі мамандықтардың да) саны да кешенді сараптаманың басты белгілері болып табылмайды".

Заңнамамен мүлдем реттелмеген проблемалар арасында кешенді сараптама субъектілерінің өкілеттіктерін, олардың мәртебесі мен функцияларын нақты тұжырымдаудың болмауын атап өтуге болады. Мысалы, ҚДЖК-нің сарапшы-ұйымдастырушы туралы мүлдем айтпайды, ал "ЭҚЖ туралы" ҚЗ комиссиялық сараптама жүргізу кезінде "көрсетілген комиссия сарапшыларының бірі сарапшы-ұйымдастырушы рөлін атқара алады; оның іс жүргізу функциялары басқа сарапшылардың функцияларынан ерекшеленбейді" деп ескертеді.

Бұл ретте кешенді сараптама жүргізу кезінде ұйымдастырушы-сарапшы туралы ештеңе бірдей шотпен айтылмаған. "ЭҚЖ туралы" ҚЗ кешенді сараптама іс жүзінде комиссиялық сараптаманың түрі ретінде ұсынылған. Алайда ұқсастығын және арасындағы ұқсастық осы түрлерімен сараптама жеткілікті болмасын тегін шектеледі комиссиялық сипатына қарай құрамын. Қалған комиссиялық және кешенді сараптамалар мәні бойынша

әртүрлі және өз ерекшелігі бар. Мысалы, комиссиялық сараптама жүргізу кезінде келіспеушіліктер туындаған жағдайда олардың әрқайсысы немесе басқалармен келіспейтін сарапшы жеке қорытынды береді, ал кешенді сараптама кезінде басқа сарапшылардың қорытындыларымен келіспейтін сарапшы өзінің зерттеу бөлігіне ғана қол қоя алады, алайда жеке қорытынды жасамайды. Сонымен қатар, ҚДЖК-нің осы сараптама түрлерінің өзіндік сипатын нақты көрсетті, яғни қандай да бір жалпы ережелер мен ұқсастықтарды қолдану дұрыс емес.

В. И. Шапочкин мен В. А. Ручкин ведомствоаралық кешенді сот сараптамаларын жүргізумен байланысты мәселелерді құқықтық реттеудің жеткіліксіздігін көрсетеді. Авторлар былай деп жазады: "қолданыстағы нұсқаулықтарда реттелмеген және тиісінше нақты жазылған келесі аспектілер: сараптама объектілерін әр түрлі ведомстволардың сот-сараптама мекемелеріне жіберу тәртібі және олардың жүргізушілерін іріктеу өлшемдері; әр түрлі сот-сараптама мекемелерінен сарапшылар комиссиясының жұмысын ұйымдастырудың егжей-тегжейлі ережесі.; сараптама жүргізудің жалпы мерзімін есептеу тәртібі; сарапшылар комиссиясына жетекші сарапшыны тағайындау шарттары мен тәртібі; сот-сараптама мекемесі зерттеу жүргізуден бас тартатын жағдайлар; жетекші сот-сараптама мекемесі тарапынан өтінішхаттарды мәлімдеу және мәлімделген өтінішхаттарды қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда оның іс-әрекеті тәртібі".

Заңнамалық реттеудің ұсынылған проблемалары кешенді сараптаманың қолданыстағы құқықтық пысықталуының барлығын нақты көрсетеді. "ГСЭД туралы" ҚЗ неғұрлым сыни көрінеді, оны құқықтық пысықтаудың әлсіздігі айқын. Осыған байланысты қолданыстағы ғылыми және практикалық жұмыстарды ескере отырып, "Ресей Федерациясындағы сот-сараптама қызметі туралы" жаңа заңды қабылдау қажет. Бұл заң мемлекеттік сот-сараптама мекемелерінің қызметін ғана емес, сондай-ақ өзге де сот-сараптама мекемелері мен жеке сарапшылардың қызметін реттеуі тиіс. Бұл ретте кешенді сараптаманың комиссиялық сипатын ғана емес, сондай-ақ оның басқа да белгілерін, жүргізілетін зерттеудің үйлесімділігі, араласуы, кешенді сараптама жүргізуге қатысушы сарапшылардың арнайы білімінің шекаралығы, бірлескен түпкілікті тұжырымды тұжырымдау сияқты неғұрлым нақты анықтамасы ерекше маңызға ие.

РФ ҚДЖК 201 б.қазіргі редакциясы, сондай – ақ өзгертуді талап етеді, атап айтқанда, 1 Б., РФ ҚДЖК 201 б. келесі түрде толықтырылсын: "әр түрлі сараптамалардың шекаралық мәселелерін шешу кезінде әр түрлі мамандықтағы сарапшылар қатысатын сот сараптамасы кешенді болып табылады", сондай-ақ Ресей ҚДЖК 200 б. және 201 Б. толықтырулар енгізу ақылға қонымды болып табылады: "көрсетілген комиссия сарапшыларының бірі сот-сараптама мекемесінің басшысы тағайындайтын сарапшы-ұйымдастырушы рөлін орындауы тиіс".

Кейбір процессуалистер ұсынған ҚДЖК шеңберінде кешенді сараптаманы неғұрлым егжей-тегжейлі регламенттеу мақсатқа сай емес, өйткені ҚДЖК неғұрлым жалпы мәселелерді реттеуге бағытталған.

Кешенді сараптаманы пайдаланудың тиімділігі едәуір дәрежеде аталған проблемаларды құқықтық шешуге байланысты болады, олар қазіргі заманғы шындыққа жауап беретін жаңа ведомстволық және ведомствоаралық нұсқауларды қабылдау және қолданыстағы нұсқауларды жетілдіру арқылы шешуге болады.

Нақты шешімді талап ететін мәселелердің арасында нұсқаулықтарда: тағайындау, ұйымдастыру, ведомствоаралық кешенді сараптамаларды жүргізу шарттары мен тәртібін, кешенді сот сараптамасын жүргізу кезінде сарапшы-ұйымдастырушы және мемлекеттік

сот-сараптама мекемесі басшысының мәртебесі мен функцияларын айқындауды атап өткен жөн.

3 тақырып. Сот-сараптамалық зерттеудің кезеңдері. Сарапшының қорытындысы. Тергеушінің және соттың сарапшының қорытындысын бағалауы. Сарапшыдан жауап алу

Дәріс жоспары:

1. Сот-сараптамалық зерттеудің кезеңдері.
2. Сарапшы қорытындысының нысаны мен мазмұны.
3. Сот сараптамасын жүргізу кезінде тергеушінің және сот ісін жүргізуге басқа да қатысушылардың қатысуы.
4. Тергеушінің және соттың сот сарапшысының қорытындысын бағалауы.
5. Сараптамалық қателер: олардың түрлері, жіктелуі.
6. Сот сарапшысынан жауап алу.

1. Сот-сараптамалық зерттеудің кезеңдері

Сараптама тағайындау туралы қаулыны және оған материалдарды алғаннан кейін сарапшы (сарапшылар) қажетті зерттеулер жүргізуге кіріседі, бұл сараптама технологиясының атауын алды.

Сараптама технологиясы-сарапшының алдына қойылған сұрақтарға жауап іздеу мақсатында заттай дәлелдемелер болып табылатын қандай да бір объектілерге зерттеу жүргізуге байланысты арнайы білім негізінде орындалатын операциялардың, іс-әрекеттердің белгілі бір біріздігінде жүзеге асырылатын жиынтығы.

Сараптамалық зерттеулер Жалпы әдістемелік ережелер мен тәсілдерде жүзеге асырылады және бес сатыдан тұрады: дайындық (іс материалдарымен танысу, заттай дәлелдемелерді, үлгілерді қарау), Талдамалық (сараптамаға ұсынылған объектілерді талдамалық зерттеу), сараптамалық эксперимент, салыстырмалы және бағалау.

Сараптамалық зерттеудің негізгі кезеңдері белгілі бір шамада өзара жұмыс әдістерімен, техникалық тәсілдерімен және құралдарымен ерекшеленеді. Олардың дербестігі мен айырмашылықтары негізінен қойылған мақсатқа жету жолында шешілетін жеке міндеттермен байланысты.

Сарапшы дайындық сатысында тергеушінің (соттың) қаулысымен (ұйғарымымен), сараптамаға ұсынылған материалдармен танысады, заттай дәлелдемелерді қарауды жүзеге асырады, салыстырмалы материалдардың толық көлемде ұсынылғанын тексереді.

Заттай дәлелдемелерді және салыстырмалы материалдарды қарау нәтижелері бойынша сарапшыда зерттелетін объектілердің жай-күйі, белгілері туралы жалпы ұсыныс қалыптастырылады, олардың жалпы белгілері анықталады, қажет болған жағдайда заттай дәлелдемелердің бастапқы түрін тіркеуге шаралар қабылданады.

Гипотезаларды есепке ала отырып, сарапшы зерттеу тәртібін, жұмыс жоспарын, зерттеудің көлемі мен сипатын белгілейді, зерттеудің қажетті әдістерін, тәсілдері мен құралдарын және оларды қолданудың дәйектілігін, сараптаманың басталуы мен аяқталуының алдын ала мерзімдерін анықтайды.

Сараптамалық кезеңде сарапшы сараптама объектілерінің қасиеттері мен белгілеріне бөлек талдау жүргізеді.

Анықталған жалпы және жеке белгілерді осындай зерттеу нәтижесінде қасиеттерді нақтылау жүргізіледі, осы қасиеттердің мәні, сапалық және сандық анықтығы, шығу тегі анықталады.

Әрбір белгіні талдау және синтездеу, мүмкін болатын бұрмалаулар мен із пайда болған кездегі белгілердің өзгерістерін зерттеу негізінде сарапшы объектінің қасиеттері туралы жеткілікті деректер алады, оның сәйкестендіру үшін жарамдылығы туралы мәселені шешеді.

Бұл кезеңде жалпы және жеке криминалистикалық әдістердің кешені кеңінен қолданылады: Бақылау, өлшеу, суретке түсіру, модельдеу және т. б.

Зерттелетін және салыстырмалы объектілердің анықталған белгілерінің сипаттамасын осы белгілерді көрнекі бағалауға және салыстырмалы зерттеу жүргізу үшін олардың жеткілікті жиынтығын анықтауға мүмкіндік беретін кесте - әзірлемелер түрінде көрсеткен жөн.

Сараптамалық зерттеу аяқталғаннан кейін сарапшы тепе-теңдік туралы, қандай да бір фактінің болуы немесе болмауы туралы пайымдау үшін дараландыратын ерекшеліктердің жеткіліктілігі туралы қорытынды жасайды не объектілерді дараландыру мүмкін еместігі және тепе-теңдік туралы мәселені шешу туралы қорытындыға келеді.

Сараптамалық эксперимент сатысында тексерілетін объектінің белгілері бейнеленеді, тергеулік өзара іс-қимыл тетігі және оның нақты жағдайлардағы (жағдайлардағы) мүмкіндіктері зерделенеді. Сараптамалық экспериментте үлгілеу әдістерін дұрыс таңдау, әрекет ретін анықтау маңызды. Тәжірибе трасологиялық және баллистикалық зерттеулерде ерекше орын алады.

Трасологиялық және баллистикалық сараптамаларды жүргізу кезінде сараптамалық эксперимент тек зертханалық жағдайларда ғана емес, сонымен қатар оқиға орнында жиі жүргізіледі.

Салыстырмалы кезеңдегі ең маңызды міндет зерттелетін объектілердегі белгілердің сәйкестігі мен айырмашылықтарын анықтау болып табылады.

Салыстырмалы кезең әдетте екі кезеңнен тұрады.

Бірінші кезеңде жалпы (рулық) белгілері зерттеледі және салыстырылады. Нәтижелер объектілердің болуы немесе олардың бір түріне, түріне және тобына

қатыстылығы туралы мәселені шешуге мүмкіндік береді.

Бұл кезең, егер салыстырылатын объектілердің жалпы белгілерінің елеулі айырмашылықтары болса, ұқсастықтың жоқтығы туралы қорытындымен аяқталуы мүмкін. Егер сарапшы жалпы белгілердің сәйкестігін анықтаса, онда екінші кезеңге – жеке белгілерді зерттеуге кіріседі.

Сарапшы зерттеуді сәйкестік немесе айырмашылық констатациясымен аяқтай алмайды; ол оларға баға беруі тиіс.

Бағалау сатысы. Зерттеу нәтижелерінің сәйкестендіру (немесе диагностикалық) маңыздылығын бағалау оның қорытынды сатысы болып табылады.

Сарапшы ішкі наным негізінде логикалық қорытуды, абстрактілі ойлауды пайдалана отырып, зерттеу процесінде анықталған барлық сәйкес келетін және ерекшеленетін белгілерді бағалайды және қорытындыларды тұжырымдайды.

Бағалау бұрын қаралған барлық белгілерді олардың жиынтығында талдау және қорыту жолымен жүргізеді. Белгілердің сәйкестендіру маңыздылығын бағалау объектіні дараландыруға мүмкіндік беретін олардың тұрақтылығы мен ерекшелігімен анықталуы тиіс.

2. Сарапшы қорытындысының нысаны мен мазмұны

Зерттеу нәтижелері бойынша сарапшы сот ісін жүргізудің тиісті түрін реттейтін заңнама талаптарына сәйкес қорытынды жасайды.

Сарапшының қорытындысы екі данада ресімделеді. Қосымшаларды қоса алғанда, қорытындының әрбір бетіне сарапшы қол қояды және мөр бедерімен куәландырылады.

Сарапшының қорытындысы кіріспе, зерттеу бөлімдері мен қорытындыларды қамтиды.

Сарапшы қорытындысының кіріспе бөлігінде:

- сараптамалық мекеме немесе бөлімше туралы мәліметтер;
- сараптама жүргізу күні, уақыты және орны, оның нөмірі, атауы және түрі;
- сарапшы туралы мәліметтер-тегі, аты және әкесінің аты, білімі, мамандығы, жұмыс өтілі, ғылыми дәрежесі және (немесе) ғылыми атағы, атқаратын қызметі;
- сараптама жүргізудің негіздері-қаулының түрі, шығарылған күні, нөмірі, ол шығарылған істің мән-жайларының қысқаша мазмұны;
- сараптама тағайындаған орган немесе адам туралы мәліметтер;
- көрінеу жалған қорытынды бергені үшін жауапкершілік туралы сарапшыға ескерту немесе ескерту туралы мәліметтер;
- сараптама жүргізу кезінде қатысқан адамдар туралы деректер;

- сараптама жүргізу үшін ұсынылған зерттеу объектілері мен материалдар, олардың орамасының болуы және жай-күйі;

- сарапшының немесе сарапшылар комиссиясының алдына қойылған мәселелер (қаулы тұжырымдамасында).

Бірнеше сұрақтар болған жағдайда сарапшы оларды топтастыруға, зерттеу жүргізудің неғұрлым орынды тәртібін қамтамасыз ететін реттілікпен баяндауға құқылы.

Қажет болған жағдайда сарапшы мәселелердің редакциясын олардың мағынасын өзгертпей өзгертуге құқылы.

Сарапшы қорытындысының зерттеу бөлігінде қолданылған әдістерді көрсете отырып, зерттеулердің мазмұны мен нәтижелері, оның ішінде:

- қорытынды беру үшін маңызы бар және сарапшы бастапқы деректер ретінде қабылдаған істің мән-жайы;

- қосымша материалдарды ұсыну және оларды қарау нәтижелері туралы сарапшының өтінішхаттары және оларды алу күні көрсетілген мәліметтер;

– зерттеу әдістерін, пайдаланылған техникалық құралдар мен шығын материалдарын, оларды қолдану шарттарын және алынған нәтижелерді көрсете отырып, зерттеу кезеңдерінің мазмұны;

- қойылған мәселелерді шешу кезінде сарапшы басшылыққа алған қолданылған әдістемелер туралы мәліметтер;

- жүргізілген эксперименттердің мақсаттары, шарттары мен нәтижелері (егер олар жүргізілсе) және үлгілер алу;

- зерттеудің жекелеген кезеңдерін бағалау, жалпы алынған нәтижелерді талдау, қорытындыларды негіздеу және тұжырымдау;

- сарапшы өз бастамасы бойынша анықтаған, оларға қатысты сұрақтар қойылмаған елеулі мән-жайлар;

– себептерін шешу мүмкін болмаған жекелеген мәселелерді толық немесе талап етілетін қаулысында көлемінде.

Сарапшы қорытындысының тұжырымдарында сарапшының алдына қойылған барлық мәселелерге қысқаша, нақты, бір мәнді жауаптар және ол бастама тәртібімен анықтаған іс бойынша маңызды мән-жайлар болуға тиіс.

Сарапшының қорытындысы: үзілді-кесілді оң немесе теріс, ықтимал оң немесе теріс және мәселені шешудің мүмкін еместігі туралы болуы мүмкін.

Сәйкестендіру категориялық оң немесе теріс қорытындылар жалпы тектік немесе топтық тиістілікті анықтаған кезде де, сондай-ақ жеке-нақты ұқсастығы туралы мәселені шешкен кезде де тұжырымдалады.

Ықтимал қорытындылар сәйкестендіру кезінде анықталған белгілер туралы ақпарат

жеткіліксіз болған жағдайда қалыптастырылады. Тергеу және сот практикасы ықтимал қорытындылардың дәлелдік мәнін мойындамайтынын ескеру керек¹¹⁵.

Қойылған мәселелерді шешудің ғылыми әдістемелері болмаған, салыстырмалы зерттеу үшін қажетті үлгілер болмаған, анықталған белгілердің аз ақпараттылығы, қолжазба мәтіндерінің қысқаша болуы жағдайында мәселені шешудің мүмкін еместігі туралы тұжырымдар болуы мүмкін.

Сарапшының қорытындысын көрсететін материалдар (фототаблицалар, схемалар, графиктер және т.б.) сарапшының қорытындысына қоса беріледі және оның құрамдас бөлігі болып табылады.

Иллюстрациялық материалды ресімдеу кезінде сарапшының қорытынды мәні бойынша иллюстрацияларды орналастыруға жол беріледі.

Сараптаманы орындаған сарапшы қайтаруға жататын барлық объектілерді жеке өзі орайды. Қаптама олардың сақталуын қамтамасыз етуі, оның бұзылмастан ішіндегіге қол жеткізуін болдырмауы, қажетті түсіндірме жазбалары және сарапшының қолы болуы тиіс. Орам мөрмен мөрленеді.

3. Сот сараптамасын жүргізу кезінде тергеушінің және сот ісін жүргізуге басқа да қатысушылардың қатысуы

РФ ҚПК 197 және 198 баптарына, сондай-ақ "ГСЭД туралы" ФЗ 24 бабына сәйкес сот сараптамасын жүргізу кезінде тергеуші, сондай-ақ күдікті, айыпталушы және оның қорғаушысы қатыса алады.

Тергеуші сот сараптамасын жүргізу кезінде қатысуға және сарапшы жүзеге асыратын іс-әрекеттер жөнінде түсініктемелер алуға құқылы. Осылайша, заң тергеушіге сараптама тағайындау туралы қаулыда көрсетілгендерден басқа, сарапшының алдына өзге де мәселелер қою және жалпы қойылған мәселелердің мазмұнына ықпал ету құқығын бермейді. Тергеушіге сондай-ақ зерттеу барысында сарапшының жұмысына араласу, белгілі бір сараптамалық әдістер мен әдістемелерді қолдануды талап ету құқығы берілмейді.

Сот сараптамасын жүргізу кезінде тергеушінің қатысуы және оның зерттеулерді орындау барысында сарапшылардан тиісті түсініктемелер алуы сараптамалық қорытындыларды одан әрі бағалауды елеулі түрде жеңілдетеді.

Сараптама жүргізу кезінде тергеушінің қатысуы мынадай қажеттіліктен туындауы мүмкін: 1) сарапшыға сараптамалық зерттеудің мақсаты мен мазмұнын түсіндіру; 2) тікелей сарапшыдан зерттеу үшін қосымша материалдарды немесе салыстырмалы үлгілерді талап етпейтінін анықтау; 3) зерттеуге берілген объектілер мен салыстырмалы үлгілердің сақталуына көз жеткізу; 4) сарапшының назарын іс үшін маңызы бар объектілер мен материалдардың сақталуына аудару; 5) сараптама мәніне қатысты қосымша дәлелдемелерді алу туралы хабардар ету; 6) сараптама; Сараптама жүргізуге қатысатын айыпталушының (сезіктінің) түсініктемелерін алуға және тіркеуге сарапшыға жәрдем көрсетуге; 7) нұсқаларды тексеру үшін сарапшыдан зерттеудің аралық (алдын ала) нәтижелерін алуға; 8) сарапшы пайдаланатын зерттеу әдістемелерінің мазмұнын мен толықтығын және т.б. анықтауға міндетті.

Сараптама жүргізу кезінде қатысу қажет деп тани отырып, тергеуші бұл туралы алдын ала сот-сараптама мекемесінің басшысына немесе тікелей сарапшыны хабардар етеді, олар өз кезегінде тергеушіге сараптамалық зерттеулердің орны мен уақыты туралы хабарлауға міндетті. Тергеушінің келмеуі сот сараптамасын жүргізуді тоқтата тұруға әкеп соқпайды. Тергеуші сараптама жүргізудің кез келген кезеңіне қатыса алады.

Күдікті, айыпталушы, оның қорғаушысы сараптама жүргізу кезінде тергеушінің (соттың) рұқсатымен қатысуға, сараптама нысанасына қатысты сарапшыға түсініктеме беруге және сұрақтар қоюға құқылы. Алайда олар зерттеу барысына араласуға құқылы емес.

Егер сот сараптамасын жүргізу кезінде процеске қатысушы сарапшыға кедергі келтіретін болса, соңғысы зерттеуді тоқтата тұруға және сот сараптамасын тағайындаған органның немесе адамның алдында аталған процеске қатысушыға сот сараптамасын жүргізу кезінде қатысуға рұқсаттың күшін жою туралы өтініш жасауға құқылы.

Егер сараптама жүргізуге сараптама тағайындаған тергеушінің өзі кедергі келтірсе, сарапшыға не істеу керек екені түсініксіз. Сонымен қатар, заң сарапшының зерттеуді тоқтата тұру құқығын жарияласа да, соңғысы сараптама мақсаттарына қол жеткізу үшін зиянсыз әрқашан мүмкін емес. Сондықтан сараптама зерттеуінің өзін-өзі тоқтата тұру емес, оның тікелей болуын, сонымен бірге белгілі бір адамдардың болуын бұзады.

Осылайша, егер сот сараптамасы Сот-сараптама мекемесінде жүргізілсе, сот сараптамасын жүргізу кезінде процеске қатысушының қатысуына рұқсатты тоқтата тұру, егер бұл қатысу сарапшыға кедергі келтірсе, сараптама мекемесі басшысының құқығы болуы тиіс, ол бұдан әрі бұл туралы сараптама тағайындаған субъектіні хабардар етуге міндетті, ал егер қарсы іс – қимылды тергеуші-прокурор немесе тергеу бөлімінің бастығына көрсетсе, 117.

Бұдан басқа, оларға қатысты сот сараптамасы жүргізілетін немесе жүргізілетін күдікті, айыпталушы, олардың қорғаушылары, сондай-ақ куә мен жәбірленуші сарапшыға бас тартуды мәлімдеуге немесе басқа сараптама мекемесінде сот сараптамасын жүргізу туралы өтініш жасауға құқылы. Күдікті, айыпталушы, оның қорғаушысы өздері көрсеткен адамдарды сарапшы ретінде тарту туралы не нақты сараптама мекемесінде сот сараптамасын жүргізу туралы, сондай-ақ сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыға сарапшыға қосымша мәселелер енгізу туралы өтініш жасауға құқылы.

Бұдан әрі жүргізілген зерттеулер негізінде, олардың нәтижелерін ескере отырып, сарапшы өз атынан немесе сарапшылар комиссиясы жазбаша қорытынды береді және оған қол қояды. Сарапшының немесе сарапшылар комиссиясының қолдары мемлекеттік сот-сараптама мекемесінің мөрімен куәландырылады ("РФ-дағы мемлекеттік сот-сараптама қызметі туралы"ФЗ 25-б.).

4. Тергеушінің және соттың сот сарапшысының қорытындысын бағалауы

Сарапшының қорытындысы дәлелдемелердің қатарына кіреді және басқа да барлық дәлелдемелер ретінде алдын ала белгіленген күші жоқ. Ол басқа дәлелдемелермен қатар зерделенуі және ол үшін мұқият, жан-жақты және сыни бағалауға ұшырауы тиіс.

Оның бағасы белгілі бір күрделілікті білдіреді, өйткені қорытындыны зерттейтін адамдар әдетте арнайы білімі жоқ. Нәтижесінде іс жүзінде сарапшы қорытындысының дәлелдік мәнінен асып түсу үрдісі өте күшті.

Сонымен қатар, қорытынды объективті (сарапшыға шынайы емес объектілер, дұрыс емес бастапқы деректер ұсынылған), сондай-ақ субъективті (сарапшының біліктілігі жеткіліксіз, қолданылатын әдістеме жеткілікті түрде сенімді емес) себептер бойынша қате немесе дұрыс емес болуы мүмкін.

Осыған байланысты сарапшының қорытындысы ресми сипаттағы, сондай-ақ оның мәніне қатысты бірқатар ережелерді ескере отырып, оны бағалау кезінде қаралуы тиіс.

Формальды сипаттағы элементтердің қатарына сараптаманы тағайындау мен жүргізудің іс жүргізу заңымен белгіленген тәртібінің сақталуын, қорытындыны ресімдеудің дұрыстығын анықтау және сарапшыға бас тартуға жатпайтынын анықтау жатады.

Қорытындының мәніне қатысты элементтердің санына мыналар жатады: зерттелетін объектілердің жол берілуі, қорытындылардың негізділігі, олардың дұрыстығы және дәлелдемелік мәнін анықтау.

Қозғалған қылмыстық іс бойынша сараптама тағайындау туралы қаулы шығарудан басқа, айыпталушы осы қаулымен таныстырылуы тиіс, оған сараптама жүргізу кезінде оның құқығын түсіндіруі тиіс. Сараптама жүргізілгеннен кейін айыпталушы сарапшының қорытындысымен (ҚДЖК-нің 198-бабы) таныстырылуы тиіс.

Сот талқылауы барысында сараптама жүргізу кезінде сарапшының алдында сұрақтар қою рәсімі сақталуы тиіс (ҚДЖК-нің 283-бабы). Сот отырысында сараптама жүргізудің белгіленген тәртібін сақтамау үкімнің күшін жою негіздерінің бірі бола алады.

Қорытындыда сараптамалық технологияда көзделген барлық бөліктер болуы тиіс. Оған қорытындының кіріспе бөлімінде көрсетілген адам қол қоюға тиіс.

Сарапшыдан бас тарту туралы мәселені шешу кезінде құзыреттілігі және оның қылмыстық іске қатысы бағаланады. Сарапшының құзыреттілігі қорытындының кіріспе бөлімінде көрсетілген деректер бойынша бағаланады, онда сараптамалық жұмыс өтілі, білімі, сарапшының мамандануы белгіленеді.

Қылмыстық іске деген көзқарас сарапшының іс нәтижесіне мүдделілігі немесе мүдделі еместігі тұрғысынан бағаланады. Егер сарапшы қарсылық білдіруге жататын қандай да бір мән-жайлар анықталса, оның қорытындысы дәлелдік мәннен айырылады.

Сарапшы зерттеген объектілердің жол берілуі олардың іс жүргізушілік сапалылығын зерделеу жолымен тексеріледі. Бұл үшін, ең алдымен, оларды алудың заңды тәсілі болғаны және тергеушінің (соттың) сарапшыға ұсынылған объектілерді алудың іс жүргізу тәртібі сақталғаны анықталады.

Объектілерді алудың заңдылығы қылмыстық іс жүргізу заңының тергеу әрекеттерін регламенттейтін тиісті баптарын сақтаумен айқындалады, олардың барысында осындай объектілер алынуы мүмкін. Егер объектілерді процеске қатысушылардың біреуі немесе бөгде адамдар ұсынса, онда оларды заттай дәлелдемелер немесе үлгілер деп тану іс жүргізу рәсімі сақталса.

Тергеу әрекеті нәтижелерінің дұрыстығына күмән келтіретін немесе азаматтардың құқықтарына қысым жасайтын бұзушылықтар анықталған кезде заттай дәлелдемелер жол берілмейді деп танылады. Өз кезегінде, бұл осы объектілерді зерттеу бойынша

сарапшының қорытындысына да жол берілмеуге әкеп соғады.

Сараптамалық зерттеу объектісінің жол берілмеуіне оны алу ережелерін сақтаудан басқа, сондай-ақ алып қойылғаннан кейін оның тиісті сақталуы да әсер етеді. Ол объектіні ауыстыру мүмкіндігін, оның шынайылығына күмәндануын болдырмауы тиіс.

Әдетте сарапшылар олардың тәжірибесінде жиі кездесетін объектілерді зерттеу кезінде сынақтан өткен және кеңінен танымал әдістемелерді қолданады.

Тәжірибеде сарапшылардың (әсіресе жеке) ескірген немесе ұсынылмаған әдістемелерді пайдалану, коэффициенттерді немесе өзге де кестелік деректерді дұрыс шығару жағдайлары кездеседі, бұл сарапшы қорытындысының дұрыстығын бағалау кезінде ескеру қажет.

Қорытындының шынайылығы туралы айтқанда, оның ғылыми негізділігін бағалау керек. Ол сарапшының жасаған зерттеулермен қорытындыларының сәйкестігі мен қисынды байланысын және жоғарыда айтылғандай, тиісті әдістерді, әдістемелерді пайдалану және олардың қазіргі ғылымның талаптарына сәйкестігін қамтиды.

Сарапшы қорытындысының негізділігі ол тергеушіден немесе соттан шығаруға арналған дайын сәлемдемелер ретінде алатын бастапқы деректердің дұрыстығына да байланысты. Бұл ереже автотехникалық сараптамаларға ерекше тән, олар бойынша бірқатар маңызды мәселелер сарапшыға хабарланатын көлік құралдарының қозғалыс жылдамдығы туралы мәліметтерді ескере отырып шешіледі.

Сарапшының қорытындысын өзі жүргізген зерттеулермен растау-қорытындыны бағалаудың ең күрделі элементі, өйткені тергеушіге (сотқа) сарапшының қорытындысын оның орындаған зерттеулерімен қаншалықты расталатынын арнайы білімі жоқ, бағалау қиын.

Сарапшының қорытындысының дұрыстығы қорытындыларды іс бойынша жиналған басқа дәлелдемелермен салыстыру, қорытындының істің басқа материалдарына, оның ішінде осы іс бойынша сарапшылардың басқа қорытындыларына қайшы келмейтінін анықтау жолымен бағаланады.

Сарапшы қорытындысының дәлелдемелік мәні сарапшының іс бойынша дәлелдеу мәніне белгілеген мән-жайлардың (ҚІЖК-нің 73-бабы) кіретіндігі немесе олар дәлелдемелік фактілер, дәлелдер болып табылатындығымен анықталады. Жиі бұл жағдайлар іс бойынша шешуші мәнге ие (мысалы, заттың есірткіге жататындығы). Егер сарапшы анықтаған фактілер дәлелдеу затына кірмейтін болса, онда олар жанама дәлелдер болып табылады. Мұндай жағдайда сарапшы қорытындысының дәлелді құндылығы оның қорытындыларының нысанымен айқындалады. Ең жоғары күші бар категорические қорытындылар туралы ұғымының бір екеніне еш (мысалы, сәйкестендіру кезінде саусақ іздерін). Іс жүзінде мұндай фактілер өте маңызды, кейде Өшпейтін дәлел болып саналады.

Сарапшының объектінің тектік (топтық) тиесілігі туралы тұжырымы жанама дәлелдемелердің мәні болады. Сонымен қатар, оның дәлелдік маңыздылығы объектіге жатқызылған классқа қарағанда көп (бұл, ең алдымен, қан, сперма, сілекей сияқты биологиялық текті объектілердің сараптамасына қатысты).

Сарапшының қорытындысын бағалау нәтижелері бойынша сарапшыдан жауап алу жүргізілуі мүмкін (ҚІЖК 205-бабы) не қосымша немесе қайталама сараптама

тағайындалуы мүмкін (ҚДЖК 207-бабы). Жауап алу барысында сарапшы қорытындыны түсіндіреді. Егер жауап алу нәтижелері бойынша қосымша зерттеулер жүргізу талап етілетіні анықталса, онда қосымша сараптама тағайындалады.

5. Сараптамалық қателер: олардың түрлері, жіктелуі

Егер сарапшы сараптама жүргізу кезінде қандай да бір елеулі қателікке жол берсе және ол анықталса, тергеуші мен сот сарапшының түсініксіз, толық емес, негізсіз қорытындысын тануы мүмкін.

Қате-бұл "әрекеттер мен ойдағы қате" 118, объективті шындықты бұрмалаған тану, ол дұрыс емес тұжырымдарға әкеп соқтырады.

Сараптамалық қате-бұл сарапшының пайымдауы немесе оның іс-әрекеті, объективті шындыққа сәйкес келмейтін және сондықтан сараптамалық зерттеудің мақсатына алып келмейтін, адал жаңылысу нәтижесі болып табылатын. Соңғы жағдай сараптама қатесін көрінеу жалған қорытындыдан, яғни сарапшы жасауы мүмкін сот төрелігіне қарсы қылмыстан ажыратады.

Қорытындының көрінеу жалған болуы-іс-әрекет қасақана болып табылады және сараптама объектілерінің Елеулі фактілері мен белгілерін зерттеу кезінде саналы түрде елемеуге немесе немқұрайландыруға, оларды көрінеу дұрыс бағаламауға немесе оларды зерттеу, объектілерді зерттеу әдістемесін қасақана дұрыс таңдабауға не оны қолдануға байланысты көрінеу дұрыс емес іс-әрекеттерге білдірілуі мүмкін.

Өзінің табиғаты бойынша сараптамалық қателер бірдей емес және сараптамалық зерттеу процесінің сипаттамасын ескере отырып, үш сыныпқа бөлінуі мүмкін: 1) іс жүргізу сипатындағы қателіктер; 2) гносеологиялық қателер; 3) іс-әрекет (операциялық) қателер.

Іс жүргізу сипатындағы қателіктер іс жүргізу режимі мен сараптамалық зерттеу рәсімінің бұзылуынан тұрады. Олардың қатарына сарапшының өз құзыретінің шегінен шығуы; заңда көзделмеген нысандарда сараптамалық бастаманы білдіру; іс жүргізу нормаларын сақтамау, оның ішінде қорытындыда заң бойынша қажетті деректемелердің болмауы; қорытындыларды зерттеу нәтижелерімен емес, іс материалдарымен негіздеу және т. б. жатады. Іс жүргізу сипатындағы қателіктер сарапшының сараптама тапсырмасының тұжырымына немесе мәніне сындарлы емес қарым-қатынасының салдары болуы мүмкін, мысалы, тергеуші дәлелдемелерді жинау жөніндегі өзінің іс жүргізу міндеттерін бұза отырып бұл жұмысты сарапшыға тапсырған кезде.

Гносеологиялық қате сараптамалық таным процесінің күрделілігінде кездеседі. Оларды логикалық және нақты (пәндік) қателіктерге бөлуге болады. Логикалық қателер-бұл "логикалық ойлаудың мазмұндық актілеріндегі заңдар мен логика ережелерін бұзумен, сондай-ақ логикалық әдістер мен операцияларды дұрыс қолданбаумен байланысты қателер" 119. Нақты пәндік қателер – объективті әлем заттары арасындағы қарым-қатынас туралы бұрмаланған түсінік. Олар сараптамалық зерттеу объектілерінің мәнін, қасиеттерін, белгілерін, олардың арасындағы қатынастарды тану кезінде, сондай-ақ сараптамалық зерттеудің нәтижелерін, қорытындыларын, оларды интерпретациялау кезінде де жол берілуі мүмкін.

Іс-әрекет (операциялық) қателері сарапшы жүзеге асыратын зерттеу объектілерімен

операциялар мен рәсімдерге байланысты және осы рәсімдердің ұйғарылған жүйелілігін бұзуда, зерттеу құралдарын дұрыс пайдаланбауда немесе жарамсыз құралдарды пайдалануда, сапасыз салыстырмалы материалды алуда және т.б. болуы мүмкін.

Сараптамалық қателердің себептері объективті, яғни сараптамалық зерттеудің субъектісі ретінде сарапшыдан тәуелді емес және сарапшының ойлауы мен іс-әрекетінде субъективті болып бөлінеді. Мұндай бөлу шартты, әдістемелік сипатта болады. Негізгі объективті себептердің бірі зерттеуге ақпараттық мәні аз объектіні ұсыну болып табылады. Мысалы, қысқа қолдар немесе Қолжазба және сандық жазбалар. Егер ұсынылған материалдар сараптама жүргізу үшін жеткіліксіз болса, сарапшы сараптама тағайындау туралы қаулыны орындаусыз қайтаруға құқылы болса да (С. Жеке сарапшылар қылмысты тергеуде көмек көрсетуге тырысады, соның нәтижесінде сарапшының қорытындысы қате болып табылады.

Қателердің объективті себептеріне сараптама жүргізу мерзімдерін қысқартуды жатқызуға болады. РФ ПМ-де сараптама кейінге қалдыруға болмайтын жағдайлардан басқа, 15 тәуліктен аспайтын мерзімде материалдардың түсу кезектілігі тәртібімен орындалады.

РФ ПМ-нің негізгі міндеті қылмыстарды ашу, тергеу және қылмыскерлерді ұстау болып табылады. Сондықтан сарапшы кезекші тәуліктерде, түнгі уақытта қылмысты "ізін суытпай" ашу мақсатында қандай да бір сараптама жүргізуге мәжбүр болған жағдайлар кездеседі. Оған қандай да бір іздестіру ақпараты бар жедел қызметкерлер мен тергеуші жанама әсер етуі мүмкін.

Осыған байланысты сараптамалық қателер жойылмайды, өйткені сарапшы уақыт тапшылығынан алынған нәтижелерді нақты бағалауға, ал күмән болған жағдайда тәжірибелі сарапшылармен кеңес алуға мүмкіндігі болмайды.

Бұл РФ ПМ жүйесінің сарапшылары үшін тән, ал РФ Әділет министрлігінің мемлекеттік сот-сараптама мекемелерінің және басқа да сот-сараптама мекемелерінің қызметкерлері осы себеппен сараптамалық қателіктерге өте сирек жол береді.

Оларға ақаулы немесе жеткілікті рұқсат ету қабілеті жоқ аспаптар мен құралдарды пайдалануды және төмен бөлімшелерді қазіргі заманғы криминалистикалық техникамен әлсіз техникалық қамтамасыз етуді жатқызуға болады. Сондықтан жекелеген жоғары сезімтал аспапты зерттеу әдістерін сарапшы қолданбауы мүмкін, бұл өз кезегінде күрделі мәселе бойынша қате тұжырым жасауға әкеп соғады.

Сараптамалық зерттеу әдістемесінің болмауы, қолданылатын Әдістеменің жетілдірілмеуі, қате ұсынылған әдістемелерді қолдану тән сараптамалық қателік болып табылады.

Соңғысы келесі мысалмен сипаттауға болады:

1997 жылы РФ ПМ ЭКО-дан В. Н121 Агинский дайындаған әдістемелік ұсынымдар алынды. Бір жылдан кейін, после увольнения Агинского В. Н. бірі этномәдени орталығының РФ ПМ түсті нұсқау бұл ұсыныстар қолдануға болмайды, өйткені басқа автордың ешкім алмады, оларды қайталауға, практикалық қызмет үшін кемшілікті әзірленген әдістемесі.

Сараптамалық қателіктердің субъективті себептері әлсіз кәсіби дайындығынан

туындайды: заттай дәлелдемелерді зерттеудің жаңа әдістерін білмеу, Жаңа жабдықты пайдалана алмау, белгілердің идентификациялық маңыздылығын дұрыс бағаламау, сондай-ақ жеке жағымсыз сипаттамалар: ұқыпсыздық, зерттеудің беттік өндірісі, әдістемелік ұсынымдарды елемеу. Бұған сарапшының көру ақаулары, оның бірегей емес психологиялық жай-күйі, жеке тұлғаның сипатты белгілері, іс материалдарының, оның ішінде алдыңғы сараптамалардың әсері, негізсіз сараптамалық бастамаға ұмтылу, сарапшының ой-өрісінің қисынды ақаулары жатқызуға болады.

Егер сараптама жүргізу кезінде тексерілмеген зерттеу әдістері немесе жоғары тұрған мемлекеттік сот-сараптама мекемелерінің (РФ ПМ ЭКО немесе РФ ӘМ РФСО) пайдалануы үшін ұсынылмаған ескірген әдістемелер пайдаланылса, сарапшының қорытындысының негізділігіне күмән тергеушіде немесе сотта туындауы мүмкін.

Сараптама қателігінің алдын алудың шешуші шарттарының бірі сараптама тағайындаған тергеушінің немесе соттың бастапқы материалдардың ақпараттылығы тұрғысынан толыққанды, тексерілген, жеткілікті сараптауға ұсыну болып табылады. Бұл жағдайды сақтау үшін сот-сараптама мекемелерінің қызметкерлері, ең алдымен, тергеушілермен үнемі өзара іс-қимыл жасауы тиіс, өйткені олардан сараптаманың негізгі саны түседі. Бұл өзара іс-қимыл сараптамаларды тағайындау, үлгілерді іріктеу, сарапшыға мәселелерді тұжырымдау жөнінде консультация беру түрінде, сондай-ақ тергеу бөлімшелерінің қызметкерлерін сот сараптамаларының негіздеріне жүйелі оқыту және сараптамалық зерттеулердің қазіргі мүмкіндіктерін көрсету түрінде өтуі тиіс.

Сараптамалық қателердің алдын алудың екінші шарты ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін, жаңа жоғары сезімтал әдістерді сараптау практикасына енгізу, сарапшыны ақпараттық қамтамасыз етуді дамыту болып табылады.

Сараптамалық қателердің алдын алудың үшінші шарты сарапшы кадрларды сапалы даярлау және қайта даярлау, сот-сараптама мекемелерінің құрамында қажетті базалық білімі бар және құқықтың негізгі ережелерін, атап айтқанда қылмыстық және азаматтық үдерістерді, криминалистиканың әдіснамалық негіздерін білетін қызметкерлердің тиісті біліктілігі бар болуы болып табылады.

Сараптамалық қателердің алдын алудың төртінші шарты осы мекемелердің басшылары тарапынан сот-сараптама мекемесінде жүргізілетін сараптамаларды тұрақты бақылау болып табылады. Сарапшылардың қорытындыларын Мұқият, жақсы ұйымдастырылған тексеруді ең алдымен сараптама мекемесінің өзінде, оның басшысы да, тәжірибелі сарапшылар да жүзеге асыруы тиіс.

6. Сот сарапшысынан жауап алу

РФ қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу кодексі "сарапшыдан жауап алу" терминіне анықтама бермейді. Жауап алу терминін анықтау ғылыми әдебиетте беріледі. Жауап алу деп Заңда белгіленген тәртіппен құқық қорғау органының уәкілетті лауазымды адамының заңда көрсетілген адамдардан (күдікті, айыпталушы, сарапшы) анықталуға жататын мән-жайлар туралы ақпарат алуы және оны тергеу немесе сот әрекетінің хаттамасында тіркеу түсініледі.

Іс жүргізу әрекеті ретінде (ҚР ҚІЖК 205-бап) сарапшыдан жауап алу дәлелдеме болып табылады және сонымен бір уақытта вербалды іс-әрекет болып табылады, онда тергеушіге немесе сотқа қажетті ақпарат ауызша хабарланады және тиісінше жауап алу хаттамасында (алдын ала тергеуде) немесе сот отырысының хаттамасында (істі сотта қарау) тіркеледі.

Жауап алу сарапшының қорытындысын бағалау кезінде тергеушіде немесе сотта туындайтын барлық сұрақтарға жарықты төгуі мүмкін. Сарапшыдан жауап алу өте

күрделі іс жүргізу әрекеті болып табылады. Оны жүргізу үшін қылмыстық істің материалдарын терең білу ғана емес, сонымен қатар жауап алынып отырған адамның ойының барысын үнемі бақылау, оның айғақтарын қылмыстық істің басқа материалдарымен салыстыра отырып, маңызды. Ғылыми әдебиетте сарапшыдан жауап алу кезінде пайдаланылатын психологиялық тәсілдер келтірілуі, жауап алу жоспарын жасау және оның сипаты, сарапшыға қойылатын сұрақтардың реттілігі жөнінде ұсынымдар берілуі кездейсоқ емес.

Қылмыстық іс жүргізу кодексі сарапшының қорытындысын ұсынғанға дейін алдын ала тергеуде сарапшыдан жауап алуға жол берілмейтінін көрсетеді. Заң тергеушінің сарапшының қорытындысымен танысу тәртібін регламенттемейді, мұндай танысу болатын мерзімді көрсетпейді. Сарапшыдан сотта жауап алу алдын ала тергеудегі жауап алудан айырмашылығы жеке баппен регламенттеледі (282-бап. Және бірқатар ерекшеліктері бар.

Сарапшыдан сотта мынадай жағдайларда жауап алынуы мүмкін::

1. Тараптардың өтініші бойынша немесе өз бастамасы бойынша сот алдын ала тергеу барысында қорытынды берген сарапшыдан жауап алу үшін өзі берген қорытындыны түсіндіру немесе толықтыру үшін шақыртуға құқылы.

2. Сарапшының қорытындысы жария етілгеннен кейін оған тараптар сұрақтар қоюы мүмкін. Бұл ретте бірінші сұрақтарды оның бастамасы бойынша сараптама тағайындалған тарап қояды.

3. Қажет болған жағдайда сот сарапшыға сот пен тараптардың сұрақтарына жауап дайындау үшін қажетті уақыт беруге құқылы. Мұндай уақыт сарапшыға оның өтініші бойынша беріледі.

Осылайша, сарапшыдан сотта жауап алу ұғымы кең. Сарапшыдан сотта жауап алудың мақсаты не осы қорытындыны түсіндіру не толықтыру болып табылады. Заңның мәні бойынша қорытындыны бір мезгілде түсіндіруге және толықтыруға жол берілмейді.

Сонымен қатар, сарапшы сот сараптамасын жүргізуге байланысты өзіне белгілі болған мәліметтер бойынша, егер ол осы сот сараптамасының мәніне жатпаса, жауап ала алмайтынын атап өтті.

Өкінішке орай, "пән" терминінің анықтамасы РФ ҚДЖК-де жоқ. Ғылыми-әдістемелік әдебиетте сот сараптамасының мәні ретінде бірқатар авторлардың табиғаты, қасиеттері, объектінің ерекшеліктері және сот сараптамасы тағайындалған қылмыстық іс материалдарын талдау туралы арнайы ғылыми білімдер негізінде белгіленетін нақты деректерді түсінеді. Басқа авторлар арнайы білім негізінде қылмыстық істі тергеу кезінде зерттелетін және белгіленетін нақты деректерді сот сараптамасының мәні деп түсінеді. Бұл авторлардың пікірінше, қылмыстық істің материалдары сот сараптамасы мәніне кірмейді. Онымен келіспеуге болмайды. Сот сарапшысы өз зерттеулерінде сот сараптамасын жүргізу үшін ұсынылған материалдық әлемнің заттарын ғана емес, сонымен қатар басқа да іс жүргізу құжаттарын (оқиға болған жерді қарау хаттамалары, ЖКО орнын қарау хаттамалары, ЖКО сызбалары, басқа да тергеу және сот әрекеттерінің хаттамалары) пайдаланады.

Сот сараптамасының мәнін анықтау, осылайша, маңызды теориялық міндет ғана емес, практикалық міндет болып табылады. Сот сараптамасы нысанасын анықтау сайып келгенде сарапшыдан жауап алу мақсатына да әсер етеді.

РФ ҚДЖК бойынша алдын ала тергеу барысында сарапшыдан жауап алудың соңғы мақсаты ол берген қорытындыны түсіндіру болып табылады.

Сот тәжірибесі сарапшыдан жауап алу тәртібіне түсініктеме енгізеді. Жоғарғы Сот Пленумының қаулысына сәйкес СЖР123 келесі нақтылаулар мен түсініктемелер енгізілді. Атап айтқанда, алдын ала тергеу сатысында сараптама жүргізілгеніне қарамастан, заңға сәйкес сотта сараптама жүргізу тәртібін қатаң сақтау қажеттігі көрсетіледі. Сот отырысында төрағалық етуші сарапшының қорытынды беруі үшін қажетті мән-жайларды сот отырысында зерттеуге заңда көзделген шараларды қолдануға және тек сот талқылауына қатысушыларға сарапшыға жазбаша нысанда мәселелер ұсынуға тиіс.

Сотталушы, жәбірленуші, азаматтық талапкер немесе азаматтық жауапкер немесе сот талқылауының басқа да қатысушылары дәлелді себептер бойынша жазбаша түрде сарапшыға сұрақтар бере алмайтын жағдайларда, олар оларды ауызша баяндай алады. Бұл мәселелер сот отырысының хаттамасына енгізіледі. Сот барлық ұсынылған мәселелерді жария етуге және олар бойынша сот талқылауына қатысушылардың пікірін тындауға тиіс.

Сарапшының қорытындысын толықтыру сот сарапшысының қорытындысын бағалағаннан кейін қосымша немесе қайта сараптама тағайындау жолымен жүргізіледі, бұл сот практикасымен расталады. Егер сарапшының қорытындылары істің нақты мән-жайларына қайшы келсе немесе егер сот талқылауы кезінде сарапшының қорытындыларына әсер етуі мүмкін жаңа деректер анықталса, сондай-ақ сараптама тағайындау және жүргізу кезінде қылмыстық іс жүргізу заңының елеулі бұзылуына жол берілген жағдайларда, Жоғарғы Сот Пленумының түсіндірмелеріне сәйкес қайталама сараптаманы сот тағайындауы мүмкін. Осыдан сарапшының тергеушінің, соттың (сараптамалық бастама) алдына қойылмаған сұрақтарға жауаптары қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың толық негізделген қосымша сұрақтарын тудыруы мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Мұндай сұрақтарға жауапты сарапшы аса сақтықпен беруі тиіс.

Қорыта келе жоғарыда айтылғандарға, мынадай тұжырымдар жасауға болады. РФ ҚІЖК-де "сарапшыдан жауап алу" және "сот сараптамасының мәні" заңды терминдерінің болмауы РФ ҚІЖК-нің бос орын болып табылады, бұл қылмыстық сот ісін жүргізу кезінде дәлел ретінде сарапшының қорытындысын пайдалануға кедергі болып табылады. Сарапшыдан жауап алу тергеушінің (соттың) өз бастамасы немесе тараптардың өтініші бойынша жүргізіледі. Сарапшыдан алдын ала тергеуде жауап алу сотта сарапшыдан жауап алудан ерекшеленеді. Алдын ала тергеудегі жауап алудың мақсаты сарапшының өзі берген қорытындыны түсіндіруі болып табылады. Сарапшыдан сотта жауап алудың мақсаты сарапшының қорытындысын түсіндіру немесе толықтыру болып табылады. Жауап алудың мақсаты (қорытындыны түсіндіру немесе толықтыру) сарапшыдан жауап алу хаттамасында көрсетілуге тиіс. Қосымша немесе қайталама сараптама тағайындау туралы шешімді сот сарапшыдан жауап алғаннан кейін қабылдайды.

4 тақырып. Криминалистикалық сараптамалардың әдістері және олардың жіктелуі

Дәріс жоспары:

1. Сот сараптамасының жалпы теориясының әдіснамасы
2. Сот сараптамаларын жіктеу

1. Сот сараптамасының жалпы теориясының әдіснамасы

Сот сараптамасының жалпы теориясының әдіснамасы сот сараптамасының міндеттерін шешудің әдістері мен әдістемелерін қажетті элемент ретінде қамтиды.

Сот сараптамасының негізгі терминдерінің сөздігі мынадай анықтамалар береді:

"Сараптама (сараптамалық зерттеу) әдісі - сарапшының алдына қойылған мәселені шешу үшін деректерді алудың логикалық және (немесе) аспаптық операцияларының (тәсілдерінің, тәсілдерінің) жүйесі. Әдісті құрайтын операциялар жаңа білім алу үшін объективті болмыстың заңдылықтарын практикалық қолдану болып табылады".

"Сараптама (сараптамалық зерттеу) әдістемесі - сот сараптамасының белгілі бір түрінің, түрінің және кіші түрінің мәніне жататын фактілерді анықтау үшін сот сараптамасы объектілерін зерделеу кезінде қолданылатын әдістер (тәсілдер, техникалық құралдар) жүйесі".

Сараптама әдістері:

- а) тиісті ғылыми әдістерге;
- б) сараптама объектісінің сипаты мен қасиеттері;

в) практикалық міндеттерді шешу тәжірибесі, оның ішінде алгоритмдік ережелерде және сарапшының өзі әзірлеген сараптама объектілерін зерттеу тәсілдерінде.

Теориялық және эксперименталды мәселелерді әзірлеу кезінде ғылымдарда қолданылатын зерттеу әдістерін және сараптамалық қызметте қолданылатын әдістерді ажырату қабылданған. Алайда, бұл бөлу шартты, өйткені сараптама тәжірибесінде пайдаланылатын әдістер де ғылыми сипатқа ие, өйткені ғылым мен техниканың жетістіктеріне негізделеді.

Сараптама әдісінің ғылыми негізділігі оны практикалық қолдану үшін маңызды мәнге ие.

Ғылыми негізділік әдістің көмегімен сенімді нәтижелер алу мүмкіндігі тұрғысынан сенімділігін білдіреді. Әдістің осы талапқа сәйкестігі бастапқыда сыналған базалық ғылымда болуы тиіс.

Сот-сараптама қызметінде сараптама әдісін қолдану мүмкіндігінің ғылыми негізділігінен басқа мынадай талаптармен айқындалады.

Сараптама әдісі, ең алдымен, қылмыстық сот ісін жүргізуде қолдануға жол берудің талаптарына жауап беруі тиіс. Бұл талап әдісінің әрпі мен Заңның рухына, яғни қылмыстық істерді тергеу және сотта қарау кезінде ақиқатты анықтау процесінің қағидаттарына сәйкестігін білдіреді, өйткені сарапшыны заңда әдістерді таңдауда тікелей шектеу жоқ, объект адам болып табылатын жағдайларды қоспағанда.

Қолданылатын сараптамалық әдістер сот ісін жүргізу саласында пайдаланылатындықтан, заңдылық пен әдептілік талаптарына жауап беруі тиіс. Сондықтан олар заңдылықтың конституциялық принциптеріне және қоғамның адамгершілік өлшемдеріне жауап беруі, яғни азаматтардың құқықтарына қысым жасамауы, олардың қадір-қасиетін кемсітпеуі, қауіп пен зорлық-зомбылықты болдырмауы және іс жүргізу құқығының нормаларын бұзуға әкеп соқпауы тиіс.

Бұдан басқа, сараптама әдісінің жол берілуі оның сарапшы үшін қауіпсіздігімен анықталады. Мысалы, оларды іске асыру үшін көптеген арнайы табиғи-ғылыми әдістер жоғары электр кернеуін, денсаулыққа зиянды реактивтер мен сәулелерді пайдалануды талап етеді, бұл оларды қолдану кезінде қауіпсіздік техникасын сақтау талаптарын бірінші кезекке қояды.

Сараптамалық зерттеу әдістері сондай-ақ объектіні сақтау талабына өзі сараптамаға түскен күйде және жай-күйде жауап беруі тиіс. Объектіні бұзуға, жоюға сараптама тағайындаған тергеушінің (соттың) келісімі бойынша тек соңғы жағдайларда ғана рұқсат етіледі.

Заттай дәлелдемелерді бұзбайтын зерттеу әдістеріне объектіге ешқандай әсер етпейтін және оларды іске асыру үшін сынама дайындауды талап етпейтін заттар жатады. Бірақ, кейбір жағдайларда объектіге белгілі бір әсер ету керек болғандықтан, объектіні бұзбайтын, бірақ оның құрамын, құрылымын немесе жеке қасиеттерін өзгертетін әдістер қолданылады.

Дегенмен, сот сараптамасында үлгіні бұзбайтын, бірақ оны дайындау үшін объектінің бұзылуын немесе түрін өзгертуді талап ететін әдістерді немесе үлгіні немесе зерттеу объектісін толық немесе ішінара бұзатын әдістерді қолдануға тура келеді.

Сараптама жүргізу мерзімі нормативтік актілермен регламенттеледі, сондықтан сараптама әдісі осы критерияны ескере отырып, оны пайдалану үшін таңдалуы тиіс. Осылайша, ғылым мен техниканың түрлі салаларында қолданылатын барлық техникалық құралдар мен әдістер сараптау практикасында қолданыла алмайды. Сараптама әдістері рентабельді болуы тиіс, яғни жұмсалған күштер мен құралдар алынған нәтижелердің құндылығымен өлшенуі тиіс.

Әдістерді қолдану нәтижелері сот ісін жүргізуге қатысушылардың барлығына айқын және көрнекі болуға тиіс.

Оны пайдаланудың орындылығы тұрғысынан зерттеудің кез келген әдісінің негізгі бағалау көрсеткіштері болып табылады.:

- жұмыстың көлемімен, еңбек кернеулігімен, зерттеушінің біліктілігімен және осы жағдайлардың нәтижелерге әсерімен анықталатын күрделілік;
- құрал-жабдықтарға, мамандарды даярлауға және тікелей зерттеу жүргізуге жұмсалатын шығындармен анықталатын үнемділік;
- қайта зерттеу жүргізу мүмкіндігімен анықталатын зерттеу объектілеріне әсері;
- зерттеуші денсаулығына әсерімен және жазатайым оқиғалардың ықтималдығы дәрежесімен анықталатын қауіпсіздік;
- тиімділік-қажетті уақыттың ең аз көлемін пайдалану кезінде жеткілікті дәлдікпен анықталған нақты нәтижелерді алу мүмкіндігімен сипатталатын пәрменділік.

Сот сараптамасының әдістері ұғымын қарау кезінде оларды қалыптастыру көздері туралы мәселені баяндаған жөн.

Әдіс бір немесе бірнеше түрлерге сараптама жүргізу үшін негіз болып табылатын ғылыми білім саласында әзірленуі мүмкін және осы ғылымда өзіндік ғылыми-практикалық зерттеулер үшін жасалуы мүмкін. Осыған, мысалы, тиісті ғылымдарда және сараптау әдістерімен бейімделгеннен кейін қолданылатын физикалық, химиялық және биологиялық зерттеу әдістерінің көпшілігі жатады.

Әдіс оны зерттеу объектілерінің ерекшелігін ескере отырып, нақты сараптама саласының мүддесінде базалық ғылымның іргелі ережелері негізінде арнайы ғылыми әзірлемелердің нәтижесінде қалыптастырылуы мүмкін. Мұндай әдістер базалық ғылыми-зерттеу институттарында, академиялық мекемелер мен оқу орындарының бөлімшелерінде сараптамалық практика мүддесінде әзірленеді.

Әдісті қалыптастыру көзі сараптамалық тәжірибе болуы мүмкін. Криминалистикалық сараптамаларда қолданылатын көптеген әдістерді тәжірибелі-сарапшылар әзірледі, оларға алғаш рет типтік емес, практика үшін Жаңа объектілерді зерттеуге тура келді. Практикада пайда болған әдістер кейіннен ғылыми байқаудан өтіп, содан кейін сараптама қызметіне енгізілді.

Сараптамалық әдіс құрылымында үш элемент қажет:

- негіздеуші бөлім;
- операциялық бөлім;
- техникалық бөлім .

Негіздеуші бөлім әдіс жасалған ғылыми базаның баяндалуын және оны қолдану нәтижесі туралы түсінікті қамтиды.

Операциялық бөлімге әдісті жүзеге асыру әрекеттері, операциялары, тәсілдері кіреді.

Техникалық бөлім әдісті іске асыруға мүмкіндік беретін түрлі материалдық құралдарды, аспаптарды қамтиды.

Сонымен, атыс қаруын зерттеу әдістері қаруды құрастыруда қарастырылатын заңдылықтарға, атыстың ішкі және сыртқы баллистикасының заңдылықтарына негізделген; қару мен оқ-дәрілерді криминалистикалық зерттеу тәсілдерін қолданады; объектілерді зерттеудің оптикалық, фотографиялық және т.б. құралдарын пайдалануды талап етеді.

Сараптама тәжірибесінде зерттеу әдістері кешенін қолдану жағдайлары жиі кездеседі. Кешенді және комиссиялық сараптамаларды жүргізу кезінде әрбір сарапшы әртүрлі әдістерді қолдануы мүмкін. Бірақ сараптама жеке-дара жүргізілсе де, сарапшы бір-бірін толықтыратын Білім саласының бір немесе әр түрлі әдістерінің кешенін қолдана алады. Білімнің интеграциясы тек ғылымның интеграциясына ғана емес, сонымен қатар олардың әдістерінің интеграциясына да әкеледі, бұл әсіресе сараптама жүргізу кезінде айқын көрінеді.

2. Сот сараптамасы әдістерінің жіктелуі

Сот сараптамасының әдістерін әртүрлі негіздер бойынша жіктеу ұсынылады:

- дәрежесі, ортақтығы және субординациясы;

- нысаналы мақсаты мен нәтижелері;
- алынатын ақпараттың сипаты (объектілердің қасиеттері, белгілері));
- сараптамалық зерттеу сатылары.

Ғылым салалары бойынша, олар заимствованы:

- жеке,
- химиялық,
- биологиялық және т. б .

Әдістерді іске асыру кезеңдері бойынша сатыларда қолданылатын әдістер ерекшеленеді:

- дайындық,
- талдау,
- эксперименталды,
- салыстырмалы,
- синтездеуші.

Осы кезеңдерде әдістер кешені қолданылатынын ескере отырып, бұл әдістердің емес, әдістемелердің жіктелуі болады.

Сараптамалық тәжірибенің қажеттіліктеріне қатысты әдістердің ортақтығы мен субординациясы тұрғысынан жіктемесі орынды болып табылады, оған сәйкес төрт деңгей бөлінеді.

Бірінші деңгей. Барлық қалған деңгейлерді, әдістердің барлық құрылымын қамтитын жалпы диалектикалық әдіс, өйткені олардың дамуы үшін негіз болып табылады.

Бұл жалпы әдіс сараптама тәжірибесінде кеңінен қолданылатын мынадай формальологиялық категорияларды, таным операциялары, талдау, синтез, салыстыру, жалпылау, индукция, дедукция және т.б. қамтиды, олар тану процесінің негізгі кезеңдері мен заңдылықтарын ескереді.

Диалектиканың "бірлік", "ерекше" және "жалпы" санаттарына, талдау және синтездеу сияқты логикалық рәсімдерге қатысты әдістер индуктивті және дедуктивтік, аналитикалық және синтетикалық болып бөлінеді.

Индукция мен дедукция - бұл екі жақты, өзара байланысты таным тәсілдері, және біріншісі - жеке тұлғадан ортақ таным тәсілі, ал екіншісі-қорытынды ортақ пікірге негізделген ойдың тәсілі. Индуктивті ойдың тікелей негізі болмыс құбылыстарының қайталануы, олардың қасиеттері мен белгілері болып табылады. Көптеген нысандардан ұқсас белгілерді анықтай отырып, бұл белгілер белгілі бір сыныптың барлық пәндеріне тән деген қорытынды жасауға болады. Дедукция жиі анық болжанбаған ақпаратты алу үшін пайдаланылады. Дедуктивтік процесс жалпы ережелерден басталады және сол немесе басқа жеке жағдайға ортақ ақиқатты қолданумен аяқталады.

Талдау әдісі тұтас бөлікке, жүйеге оның қалған элементтеріне бөлуден тұрады. Синтездеуші зерттеу жеке элементтерді интеграциялаудан тұрады. Бұл жүйелеу әдісі, оны қолдану нәтижесінде жаңа білім алады. Бұл екі әдіс өзара байланысты. Синтезі талдаусыз, яғни бөлу операциясынсыз және зерттеу объектісін білдіретін тұтас элементтердің жекелеген элементтерін анықтаусыз ойластырылмайды.

Екінші деңгей. Жалпы (жалпы ғылыми) әдістер - нақты объектілерді, құбылыстарды, заттарды, фактілерді зерделеу бойынша белгілі бір тәсілдер, ережелер, ұсынымдар жүйесі.

Жалпы әдістер-зерттеудің әмбебап әдістері, өйткені олардың әрқайсысы сот сараптамасының алдында қойылатын үлкен сұрақтар тобын шешу үшін пайдаланылуы мүмкін. Олар барлық босану сараптамаларында сараптамалық зерттеудің негізгі сатыларында қолданылады.

Жалпы әдістерге мыналар жатады:

- бақылау,
- өлшеу,
- сипаттамасы,

- эксперимент,
- модельдеу.

Бақылау-оны зерттеу мақсатында әдейі және мақсатты түрде жүзеге асырылатын қандай да бір объектіні, құбылысты, процесті тікелей қабылдау.

Ғылыми бақылау нәтижелері белгілі бір жүйе бойынша тіркеледі, ал бақылау нәтижесінде алынатын ақпарат негізділік пен орнықтылыққа бақылауға берілуі тиіс. Бақылау қайта бақылау немесе зерттеудің өзге әдістерін (мысалы, эксперимент) қолдану жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Бақылау объект үшін табиғи жағдайда да, зертханалық жағдайда да жүргізілуі мүмкін.

Өлшеу-қабылданған өлшем бірліктерінде шаманың сандық мәнін табу мақсатында өлшеу құралдарының көмегімен орындалатын іс-қимылдар жиынтығы. Зерттелетін шаманы біртектес шамамен (әдетте өлшем бірлігі үшін қабылданатын және "шара" деп аталатын) салыстыру жолымен өлшеу кезінде белгілі және белгісіз шамалардың сандық арақатынасын белгілейді.

Тікелей және жанама өлшеулер бар. Бірінші жағдайда нәтиже өлшеу құралдары мен құралдарын қолдану арқылы тікелей алынады. Екінші жағдайда нәтиже белгілі бір теңдеудің негізінде тікелей өлшенетін шама мен іздеме арасындағы тәуелділікті анықтау жолымен алынады.

Өлшеу объектілері заттардың, құбылыстардың, процестердің өлшемдері, салмағы, көлемі, температурасы, уақыт аралығы, қозғалыс жылдамдығы сияқты әртүрлі сипаттамалары болып табылады.

Сипаттама - жазбаша сөйлеу құралдарының көмегімен бақылаудың, өлшеудің жалпыланған нәтижелерін тіркеу, объектінің белгілерін көрсету. Мұндай сипаттама үнемі реттелген, өйткені объектіні бақылау немесе өлшеу нәтижелерін белгілеу терминологиясы және объектінің белгілерін, қасиеттерін сипаттауда көрсету жүйесі қолданылады.

Сипаттама сарапшының өзі немесе зерттеуге қатысатын басқа тұлғалардың немесе техникалық құралдардың көмегімен (мысалы, микрообъектілердің морфологиялық белгілерін сипаттау үшін пайдаланылатын оптикалық) алған нәтижелері көрсетілген кезде тікелей немесе жанама түрде объектіні бақылау нәтижелері бейнеленеді.

Эксперимент-объектіні бақылау шарттарын, құбылысты байқалатын объектінің табиғатын, қасиеттерінің мәнін, сипаттамаларын және басқа да ерекшеліктерін, құбылысын анықтау мақсатында бірнеше рет жасанды түрде өзгерту үшін арнайы жүзеге асырылатын тәжірибелік іс-әрекет. Ол болған оқиға кезінде орын алған жағдайларға барынша жақын жағдайларда, ықтимал вариациялықты ескере отырып, сарапшыны қызықтыратын процестерді зерделеуден тұрады.

Байқалатын және тиімді эксперимент үш сәттің бірлігін: техникалық және теориялық базисті, оны дайындау мен өткізуді; жүргізілген тәжірибелерді ретке келтіруді, жүйелендіруді; эксперимент жүргізгенге дейін болған сараптамалық гипотезаны растайтын немесе теріске шығаратын қорытындыларды алған кезде болуы мүмкін.

Бұл әдіс Тәжірибелік үлгілерді алғаннан бастап объектілердің өзара іс-қимыл механизмін, із түзуді, осы механизмнің жекелеген параметрлерін анықтағанға дейін сот сараптауында кеңінен қолданылады.

Модельдеу-зерттелетін объектінің заңдылықтарын жанама зерттеу, негізінен, ол тікелей зерттеуге қол жетпеген жағдайларда.

Модельдеудің мәні түпнұсқаны үлгімен, яғни арнайы жасалған аналогпен ауыстырудан тұрады. Бұл ретте модель ретінде объектінің Елеулі белгілерін, қасиеттерін бейнелейтін модельдеуші объектіні бейнелеудің идеалды жүйесі-түпнұсқа1 осындай материалдық немесе ойша ұсынылатын модель деп түсініледі.

Модель қандай да бір басқа (модельдеуші) құрылғының құрылысы мен әрекетін, сондай-ақ кез келген объектінің, процестің немесе құбылыстың кез келген бейнесін (ойлы немесе шартты: сурет, сызба, Сызба және т.б.) бейнелейтін, ұқсататын құрылғы болуы мүмкін.

Модельдеу объектінің өзін, құбылысты, процесті зерттеу мүмкін емес немесе орынсыз болған жағдайларда қолданылады. Осы әдісті қолдану мақсаты-зерттелетін объектіге оның моделін зерттеу нәтижелерін көшіру арқылы ақпарат алу.

Іске асыру тәсілі бойынша ойлы, физикалық, математикалық және аралас үлгілеуді зерттейді.

Сараптамалық зерттеулерде физикалық үлгілеу материалдық үлгілерді жасау, ұқсас заттарды пайдалану жолымен де, зерттелетін ұқсас физикалық құбылыстарды пайдалану жолымен де жүзеге асырылады. Физикалық модельдеу көрнекілігімен ерекшеленеді.

Математикалық моделдеу процестер мен объектілерді зерттеуге жататын математикалық модельдерді құрудан және зерттеуден тұрады.

Аралас модельдеу математикалық және физикалық модельдеу элементтерін біріктіреді.

Жеке жағдайда модельдеу қайта құру болып табылады, яғни оның сипаттамасы немесе қалдықтары бойынша бастапқы қаптаманы қалпына келтіру. Қайта құру материалдық (мысалы, адамның бас сүйегінің сыртқы келбетін қалпына келтіру), сондай-ақ ойлы болуы мүмкін.

Соңғы жылдары кибернетикалық деп аталатын әдістер пайда болды, олар жалпы ғылыми әдістердің жаңа тобын құрайды. Осы әдістерді қолдануға негізделген жаңа ақпараттық технологиялар ақпаратты іздеу мен автоматты өңдеуді және компьютерлік моделдеуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Кибернетикалық әдістерді математикалық әдістерден ажырату керек, себебі есептеулерді жүзеге асыру және математикалық модельдеу - бұл кибернетикалық әдістердің көмегімен шешілетін міндеттердің бір бөлігі ғана.

Үшінші деңгей. Сот сараптамасы бойынша әдебиетте осы деңгейдің әдістерін жіктеу үш негізгі көзқарас нүктесінен және тиісінше үш жүйеден тұрады.

А. И. Винберг пен А. Р. Шляхов (1977)2 ұсынған жүйеде осы деңгейдің әдістері сот сараптамасының жеке-ғылыми әдістерімен аталады; бұл бір немесе бірнеше ғылымда қолданылатын аспаптық, аналитикалық және өзге де қосалқы техникалық әдістер.

Олар зерттеу объектілерінің морфологиялық және субстанциялық қасиеттерін зерттеу үшін қолданылады.

А. И. Винберг пен А. Р. Шляховтың жіктелуі бойынша осы деңгейдің әдістері олардың жалпы ғылыми-техникалық мақсатына және 12-сыныпқа алынған нәтижелеріне сәйкес жүйеленеді:

- өлшеу;
- микроскопиялық;
- фотографиялық;
- физико-техникалық;
- спектрлік;
- рентгенографические;
- хроматографиялық;
- электрохимиялық (физика-химиялық));
- аналитикалық-химиялық;
- радиациялық;
- математикалық;
- электронды-есептеу.

Барлық аталған әдістер кластары өзінің принциптерімен және техникалық құралдар жиынтығымен сипатталады. Мысалы, классикалық фотографиялық әдістер түсіруші, өлшеу және зерттеу фотосуреттеріне, сондай-ақ оған ұқсас әдістерге бөлінеді.

Өз кезегінде суретке түсіру оның келесі түрлерін қамтиды:

- түрлі материалдарда фототіркеу,
- фоторепродукция,
- панорамалық суретке түсіру,

- стереоскопиялық суретке түсіру,
- макрофотография.

Өлшеуіш фотосурет Фото-грамметриялық және стерео-фотограмметриялық болып бөлінеді. Зерттеу - түс бөлу, контрасты күшейту (жарқын, көлеңке), УК-және ИК-сәулелердегі люминесценцияны суретке түсіру, микрофотүсірілім, фотометрлеу.

Фотосуретке ұқсас әдістерге: электрофотография, термография, диффузды-көшіру тәсілдері жатады.

Төртінші деңгей. Арнайы (моно объектілі) әдістер (Т. В. Аверьянова); жеке-сараптамалық әдістер (Е. Р. Российская), олар нақты, бірлі-жарым объектіні зерттеу үшін әзірленетін немесе бейімделетін немесе тек осы түрдегі сараптамаларда қолданылатын әдістерді түсінеді. Мұндай әдістер білімнің басқа салаларында, ғылымдарда бар әдістерді бейімдеу негізінде не құрылады, не олардың нақты объектілерді зерттеу практикасы негізінде арнайы сарапшылар құрады. Сарапшылар әзірлеген арнайы әдістер әрбір түрде, криминалистикалық сараптамалар түрінде, ең алдымен, сот-баллистикалық, Сот-трасологиялық, сот-портреттік, сот-қолжуғыш, Құжаттардың сот-техникалық сараптамасы сияқты қолданылады.

Т. В. Аверьянованың жіктелуі бойынша (1991) бұл деңгейдің әдістері, сондай-ақ қолданылатын танымның сипаты бойынша бір текті немесе түрге немесе бірнеше жақындарға сараптама жүргізу кезінде пайдаланылатын жеке-ғылыми деп аталады.

Е. Р. Россинская (1993) бұл деңгейдің әдістері заттай дәлелдемелерді зерттеудің жалпы сараптамалық әдістері деп атайды және олардың мынадай жүйесін ұсынады: бейнелерді талдау әдістері; морфологиялық талдау әдістері; заттай дәлелдемелердің құрамын талдау әдістері; заттай дәлелдемелердің құрылымын талдау әдістері; физикалық, химиялық және басқа қасиеттерді талдау әдістері.